

Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.)
KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU
Kapitoly z dějin bezpráví

Petr Jäger
**SVOBODA VYZNÁNÍ A PRÁVNÍ POMĚRY
CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ V LETECH 1948–1989**

Vzor citace:

Jäger, P. Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948–1989. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 769-810. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>

Tato kapitola byla v plném znění zveřejněna ke studijním a výzkumným účelům na internetových stránkách

<http://www.komunistickepravo.cz>

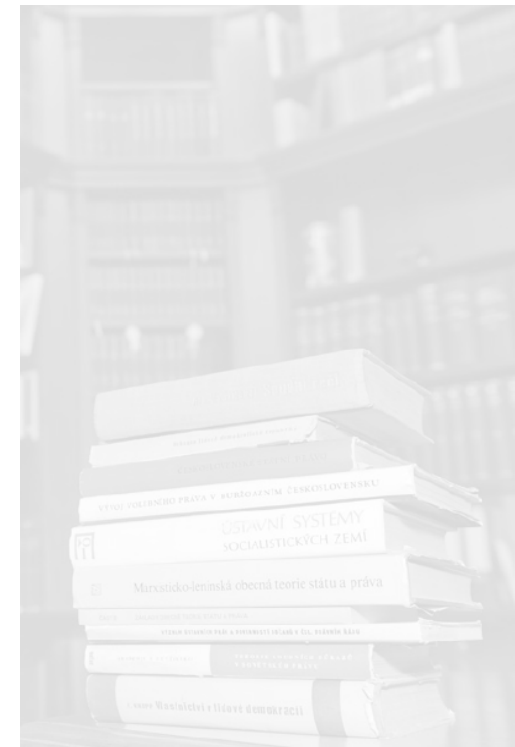
Všechna práva vyhrazena.

Petr Jäger

Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948–1989

Obsah

1. Výhledy konfesního práva po roce 1948
 - 1.1 Konfesní právo jako právně vědecký obor
 - 1.2 Prameny konfesního práva
2. Ústavní základ svobody vyznání
 - 2.1 Ústava z roku 1920
 - 2.2 Ústava z roku 1948
 - 2.3 Ústava z roku 1960
3. Státní správa ve věcech církví a náboženských společností
 - 3.1 Přijetí a účel zákona
 - 3.2 Vývoj státní správy ve věcech církví a náboženských společností
 - 3.3 Praktické úkoly státní správy ve věcech církví a náboženských společností
4. Hospodářské zabezpečení církví a náboženských společností
 - 4.1 Skutečný účel hospodářského zabezpečení
 - 4.2 Přijetí zákona
 - 4.3 Hlavní instituty zákona
 - 4.4 Stabilita zákona
5. Státní povolování církví a náboženských společností
6. Právní subjektivita církví a náboženských společností
7. Právní povaha církevního majetku
 - 7.1 Přijímání darů ze zahraničí
8. Trestní právo a svoboda vyznání
 - 8.1 Zneužívání náboženské funkce (kazatelnicový paragraf)
 - 8.2 Maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi
 - 8.3 Porušení zákona o právu rodinném
9. Rodinné právo
10. Církevní školství, výuka náboženství a vzdělávání duchovních
 - 10.1 Církevní školství
 - 10.2 Výuka náboženství
 - 10.3 Vysoké školy a vzdělávání bohoslovců
11. Další vybrané změny právního řádu
 - 11.1 Vedení matrik
 - 11.2 Zrušení evidence náboženského vyznání
 - 11.3 Náboženská shromáždění
 - 11.4 Státní a náboženské svátky
12. Shrnutí hlavních rysů úpravy svobody vyznání

SVOBODA VYZNÁNÍ A PRÁVNÍ POMĚRY CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ V LETECH 1948–1989

PETR JÄGER

LITERATURA: Dobová: Právní poměry církví a náboženských společností v ČSSR a jejich hospodářské zabezpečení státem. Sekretariáty pro věci církevní při ministerstvech kultury ČSR a SSR: Praha, 1977; Různí (sborník/výběr). Třicet pět let církevních zákonů v ČSSR. Sekretariát pro věci církevní MK ČSR: Praha, 1985; Různí (sborník/výběr). Čtyřicet let církevních zákonů v Československu. Sekretariát vlády ČSR pro věci církevní: Praha, 1989; Současná: Kaplan, K. Stát a církve v Československu 1948–1953. ÚSD AV ČR-Doplňek: Praha-Brno, 1993; Tretera, J. R. Stát a církve v České republice. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní Vydří, 2002; Hrdina, A. Texty ke studiu konfesního práva III. Československo. Karolinum: Praha, 2006; Balík, S. – Hanuš, J. Katolická církev v Československu 1945–1989. 1. vyd. CDK: Brno, 2007.

Předmětem tohoto pojednání je právní úprava svobody vyznání a konfesní právo, tedy normy zvláště reflektující společenský fenomén náboženského přesvědčení obyvatel, provádějící svobodu vyznání a upravující právní postavení církví a náboženských společností, a to obvykle i napříč různými právními předpisy a právními odvětvími.¹ S vymezeným obdobím a tematikou úzce dále souvisí komplex právních předpisů znárodnovacích a zestátnovacích, které však svojí povahou nespádají do práva konfesního, ačkoliv byly použity jako cílený nástroj likvidace církevního hospodaření po roce 1948, stejně jako tzv. *církevní procesy*, jež komunistický režim využil k likvidaci či umlčení konkrétních odpůrců i k celospolečenské proticírkevní propagandě. Ke komplexnímu kritickému zkoumání situace církví a náboženských společností po roce 1948 nepostačují metody právní vědy, nýbrž tyto reálie jsou svou faktickou povahou především předmětem oboru moderní historie.²

Pro pochopení obsahu a smyslu konfesního práva po roce 1948 je nutno připomenout základní údaje o religiozitě obyvatelstva a vyhocení konfliktu

¹ Namísto přesnějšího spojení *církev a náboženské společnosti* používáme v textu pojem *církev*, případně *církev*, ve smyslu církve katolické, neboť ta byla v Československu zcela dominantním adresátem konfesních norem komunistického právního řádu. Církve jsou obecně rozuměny náboženské útvary *křesťanské*, náboženskými společnostmi pak náboženské útvary *jiné než křesťanské*.

² Kromě historiografické literatury citované na jiných místech (V. Kaplan, S. Balík, J. Hanuš) dále nutno uvést: Vaško, V. Dům na skále I. Církve zkoušená 1945 – začátek 1950. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní Vydří, 2004; Vaško, V. Dům na skále II. Církve bojující 1950 – květen 1960. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní Vydří, 2007.

mezi komunisty a především církví katolickou. Ještě podle statistických údajů z roku 1950 se za věřící považovalo 93,9% obyvatelstva, z nichž se naprostá většina hlásila k římskokatolické církvi (76,4% obyvatelstva) a dále k církvi československé (10,6% obyvatelstva).³ Za těchto podmínek se katolická církev nutně musela stát jedním z hlavních cílů komunistických represí, neboť zastávala jasně protikomunistický názor, disponovala vlastním hospodářským zázemím, mezinárodními konexemi, církevními školami (134 v českých zemích), pravidelnými tiskovinami (133 církevních a náboženských časopisů), sociálními a zdravotnickými ústavy (jen Charita spravovala 268 sociálních ústavů),⁴ zájmovými spolky a především v českých zemích, jak komunističtí představitelé opakovaně připouštěli, silným morálním kreditem mezi obyvatelstvem z dob protinacistického odboje (např. poválečnou hlavou české církve byl primas český, arcibiskup pražský Josef kardinál Beran, navrátil se z Dachau). Relevantní nekatolické církve se v té době nestavěly k poúnorové změně režimu odmítavě, čehož se komunistický režim snažil propagandisticky využít. Zejména církev československá⁵ byla nejvyššími komunistickými orgány zpočátku považována za dobrý základ tzv. *národní* církve, sloužící režimu. Individuální ani kolektivní represe se však později nevyhnuly ani nekatolíkům.

Zcela systematicky byla v roce 1950 mimoprávními zásahy fakticky zcela znemožněna činnost řeholních řádů a kongregací. Kromě 7 042 kněží měla katolická církev 14 230 řeholníků a řeholnic v 891 klášteře a řeholním domě. Těch se týkala „Akce K“, která počala v noci ze 13. na 14. dubna 1950 násilným svozem většiny mužských řeholníků Státní bezpečností do tzv. *centralizačních klášterů*, následně pokračovala postupnými přesuny dalších.⁶ Mužští řeholníci byli následně posláni „do *civilu*“ nebo jako kněží na běžné fary. Řeholnice byly využity jako pracovní síla v průmyslu, v sociálních zařízeních Charity a v sociálních ústavech. Posílány byly výhradně do sociálních ústavů pro osoby s těžkým mentálním postižením.⁷

Zvláštní intenzita státních zásahů vůči katolické církvi byla dána rovněž její mezinárodní strukturou, tedy napojením nejen na vatikánské centrum, ale i na

³ Český statistický úřad: Skladba obyvatelstva podle náboženského vyznání v roce 1950 a v letech 1991 a 2001. <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4110-03> [Navštíveno 1. dubna 2008]

⁴ Kaplan, K. Stát a církev v Československu 1948–1953. ÚSD AV ČR-Doplňek: Praha-Brno, 1993, str. 6.

⁵ Založena v roce 1920 jako „Církev československá“, v roce 1971 název změněn na „Církev československá husitská“.

⁶ Kaplan, K., cit. výše, pozn. č. 4, str. 118 a n.

⁷ Viz např. čl. III, zásada č. 1 Dohody mezi Státním úřadem sociálního zabezpečení a ministerstvem kultury a informací o zaměstnávání řeholních sester a zachování náboženských zvyklostí v ústavech sociální péče, č. j. S/1-8324–25. 7. 1967. In: Právní poměry, cit. níže, pozn. č. 27, str. 79 (k této publikaci viz dále).

západní demokratické země mimo *tábor míru*. Ze základních církevních aktů, které komunisty po roce 1948 dováděly k zuřivosti a vedly ke konkrétním represím, jmenujme suspenzi kněží, kteří kandidovali v roce 1948 ve volbách na kandidátce Národní fronty (např. Josefa Plojghara), dále to byly tzv. exkomunikační dekrety,⁸ které v roce 1949 zastavily účast na životě církve komunistům a (dobrovolným) kolaborantům. Jedním ze spouštěcích mechanismů exkomunikačních dekretů bylo působení přímo komunisty ovládnutého hnutí tzv. Katolické akce, které bez ohledu na zavádějící název bylo hnutím necírkevním.⁹ Odmítavě, a tedy s negativní odezvou státní moci, reagovala později církev i na založení organizace *Pacem in terris*, komunisty zamýšlené pro sdružování katolických duchovních.¹⁰

1. Výhledy konfesního práva po roce 1948

Předně je nutno připomenout, jakkoliv se jedná o skutečnost obecně známou, že právní úprava působení církví a náboženských společností a veškerá jurisprudenc v Československu v letech 1948 až 1989 byla více než jiná právní odvětví dotčena monopolním marxisticko-leninským světovým názorem a celkovou tzv. *církevní politikou* státu, neboť již *samotná existence* náboženství a osob věřících, která by měla být právem reflektována, byla v přímém rozporu s jedinou oficiální doktrínou. Na rozdíl od jiných právních disciplín, které byly socialistickým konceptům kreativně přizpůsobovány, mělo být konfesní právo slepou uličkou zákonodárství, neboť ekonomickou, právní a faktickou likvidací církví a odstraněním ekonomických¹¹ determinantů náboženství již nebudou existovat vztahy, které by byly konfesním právem reglementovány, neboť náboženství zanikne.¹² Ostatně *dočasný a třídní charakter* měly práva a svobody občanů jako takové,

⁸ Dekret Kongregace sv. Officia z 20. června 1949 (1. exkomunikační dekret); Dekret Kongregace sv. Officia „O komunismu“ z 1. července 1949 (2. exkomunikační dekret).

⁹ Podrobněji např. Rázek, A. Exkomunikační dekrety. In: *Securitas Imperii* 11 (sborník). Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: 2005, str. 135 a n.; Hrdina, A. Kanonické právo na téma komunismus. In: Fiala, P., Hanuš, J. (eds.) *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. CDK: Brno, 2001, str. 120 a n.

¹⁰ Podrobněji např. Hrdina, A. *Texty ke studiu konfesního práva III*. Československo. Karolinum: Praha, 2006, str. 280 a 295.

¹¹ Marx, K., Engels, B. *Spisy*, sv. 20. Praha, 1966, str. 265.

¹² Hájek, J. K problematice právních poměrů církví v ČSSR. *Správní právo*, 1986, č. 6, str. 369, „*právní úprava [...] spočívá na uznání dočasné, dosaženým stupněm společenského vývoje podmíněné existence náboženského citění [...]*“; Loukotka, J. *Socialismus a křesťanství*. In: *Různí (sborník/výběr)*. Třicet pět let církevních zákonů v ČSSR. SPVC MK ČSR: Praha, 1985, str. 12; Vašečka, F. *Zápas v ideologické rovině*. In: *Různí (sborník/výběr)*. Třicet pět let církevních zákonů v ČSSR. SPVC MK ČSR: Praha, 1985, str. 3–9 (v podstatě celý příspěvek); a další.

s vizí, že po odstranění tříd jich již nebude, neboť práva a povinnosti splynou a opravdová svoboda bude každodenním samozřejmým stavem.¹³

1.1 Konfesní právo jako právně vědecký obor

Jako vědecký obor, tak konfesní právo v podstatě zaniklo, neboť v roce 1949 došlo ke zrušení veškerých právních předpisů upravujících postavení církví a náboženských společností a k jejich nahrazení relativně stručnými tzv. *církevními zákony* (svým zaměřením fakticky *proticírkevními*). Zároveň v rámci vyhlášeného programu *sekularizace* právního řádu došlo k odstranění drtivé většiny norem, které dávaly podklad pro jakékoliv působení církví ve veřejné sféře (zrušení církevních sňatků, církevního školství, církevního vedení matrik, zákaz veřejného působení aj.). Souhrn těchto faktorů znamenal v podstatě konec perspektivy oboru, čehož si dokonce částečně všimli někteří autoři na konci 80. let a tehdy panující (předčasný) úpadek teorie, legislativy i právní praxe přisoudili původním „*příliš optimistickým sociologickým představám o rychlé negaci všech forem religiozity obyvatelstva*“.¹⁴ Situace se nezměnila ani v tzv. *krizovém období* 1968–1969, kdy se veřejná činnost církví a věřících nakrátko zintenzivnila.

Odborné články a publikace na téma svobody vyznání byly v naprosté většině buď historizující, nebo nepokrytě ideologické (často psané neprávnický, ovšem s úřední autoritou). Komunisty dirigovaná právní věda i právní praxe ještě nějaký čas po roce 1948 těžila ze služeb některých předválečných odborníků na konfesní právo. Prof. Josef Tureček (1900–1979) se tak stal spoluautorem¹⁵ nové individualizující koncepce záruk svobody svědomí a vyznání v ústavě¹⁶ a apologetou poúnorových změn v rodinném právu,¹⁷ systému vzdělávání¹⁸ či trestním právu ve vztahu k náboženské svobodě.¹⁹ V letech 1948–1951 byl děkanem PF UK v Praze. Prof. Antonín Hobza (1876–1954), autor dodnes respektované monografie *Poměr mezi státem a církví. Jeho vývoj a přítomný stav* (1931), coby poslanec Národního shromáždění v roce 1949 vystoupil jako nadšený obhájce tzv. *církevních zákonů*, které po následující čtyři desetiletí znamenaly tuhý státní

¹³ Moural, J., Peška, P. O právech a povinnostech občanů v nové socialistické ústavě. Právník, 1960, str. 593–594.

¹⁴ Kindl, V. K problematice vývoje právní úpravy svobody vyznání a svědomí u nás (ústavněprávní rovina). In: Různí (sborník/výběr). Čtyřicet let církevních zákonů v Československu. Sekretariát vlády ČSR pro věci církevní: Praha, 1989, str. 27.

¹⁵ Dle Matoušek, K. Duch náboženských svobod v nové ústavě československé. In: Časopis katolického duchovenstva, č. 4., roč. 1948, str. 214.

¹⁶ Tureček, J. Ústavní základ kultové svobody v lidové demokracii Československé. Právník, 1949, č. 4, str. 196–203.

¹⁷ Tureček, J. Občanský sňatek. Právník, 1950, č. 2–3, str. 71–82.

¹⁸ Tureček, J. Vysokoškolský zákon. Právník, 1950, č. 5–6, str. 231–244.

¹⁹ Tureček, J. Trestní ochrana kultové svobody. Právník, 1950, č. 7, str. 312–327.

dozor a kontrolu veškeré církevní činnosti. V roce 1950 se nechvalně zapsal do dějin komunistické justice svým „*posudkem*“ z *oblasti práva mezinárodního, československého i kanonického*, ve kterém v jednom z hlavních vykonstruovaných tzv. *církevních procesů* před Státním soudem s představiteli řeholních řádů osvědčil špionážní charakter římskokatolické církevní hierarchie a řeholních řádů pod vedením papeže, který rovněž „*stojí v táboře amerických imperialistů, štvoucích lidstvo do třetí světové války*“. Vatikán byl v „*posudku*“ zcela samozřejmě vyličen jako mezinárodní špionážní centrála podporující „*vlastizrádné akce*“ a umožňující „*mezinárodní akce zločinecké*“. Díky zřejmým vztahům nadřízenosti a podřízenosti v církvi a institutu kanonické poslušnosti tak „*posudek*“ načrtl zřetelnou spojnicí mezi jednáním respektujícím vnitrocírkevní předpisy (pokyny „*Vatikánu*“) a předestřenými obviněními z velezrady a špionáže.²⁰ V dalším svém pozdějším stanovisku ještě zdůraznil zásadu: „*Čím vyšší [církevní] funkcionář, tím větší vina a tím větší trest*“.²¹

Oba jmenovaní profesori pak byli nadlouho jedinými právníky s působností v konfesním právu, kterým dobový odborný tisk věnoval pochvalné slovo či vděčnou vzpomínku ve společenské rubrice.²² To na rozdíl od oficiální doktrínou zavřezného²³ prof. Františka Kopa (1906–1979) z Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, který po zrušení fakulty musel z politických důvodů zcela opustit výuku práva.

Krise doktrinního vývoje oboru byla od poloviny 70. let částečně (jen co do kvantity) kompenzována systematickou, převážně vyhraněně ideologickou

²⁰ Hobza, A. Posudek o významu diplomatického zastoupení papežova v Československé republice podle práva mezinárodního, československého i t. zv. práva kanonického. Právník, 1950, č. 4, str. 188. Posudek přednesen 3. dubna 1950. Proces skončil 5. dubna 1950 uložením trestů na doživotí (ThDr. I. Mastilák), 25 let (A. Machalka, F. Šilhan), 20 let (V. Tajovský), 15 let (ThDr. S. Brait), 14 let (PhDr. J. E. Urban), 12 let (A. Kajpr), 10 let (J. Blesík), 9 let (F. Mikulášek), 2 roky (S. Barták). Podrobněji např. Vlček, V. Procesy s řeholníky v 50. letech a v první polovině 60. let. In: Různí (sborník). Církevní procesy 50. let. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní Vydří, 2002, str. 109 a n.

²¹ Ministerstvo spravedlnosti. Proces proti vatikánským agentům v Československu – biskup Zela a společníci. Ministerstvo spravedlnosti: Praha, 1950, str. 133. Posudek přednesen 1. prosince 1950. Uloženy tresty doživotí (J. Opasek), 25 let (ThDr. St. Zela, ThDr. A. Mandl), 20 let (ThDr. St. Jarolímek, ThDr. O. Švec), 18 let (ThDr. J. Boukal), 17 let (ThDr. J. Kulač), 15 let (V. Mrtvý), 10 let (ThDr. J. Čihák).

²² Viz Kopal, V. O životě a díle akademika Antonína Hobzy (K stoletému výročí jeho narození). Právník, 1976, str. 461; K Životnímu jubileu Univ. Prof. JUDr. Josefa Turečka. Právník, 1975, str. 867; Šedesát let Univ. Prof. Dr. Josefa Turečka. Právník, 1960, str. 664; Akademik Antonín Hobza †. Právník, 1954, str. 536. K internacionalistické odborné literatuře A. Hobzy z doby předválečné viz též kapitolu Pavla Molka *Mezinárodní právo veřejné* v této knize.

²³ Kindl, V. K některým aspektům právního postavení církví v období přechodu od kapitalismu k socialismu v Československu. In: Různí (sborník/výběr). Třicet pět let církevních zákonů v ČSSR. SPVC MK ČSR: Praha, 1985, str. 100.

a bojovně ateistickou tvorbou, oficiálně, nicméně neveřejně publikovanou ve 118 svazcích ediční řady „*Na pomoc pracovníkům v oblasti státní církevní politiky*“ vydávanou Sekretariátem pro věci církevní (SPVC) Ministerstva kultury ČSR. Ve sledovaném periodiku „*Právník – Časopis pro právní theorii a právní praxi*“ vydávaném Akademií věd se statě zabývající se svobodou vyznání a konfesním právem přestaly objevovat již na začátku 50. let, kdy režim v legislativní rovině s církvemi jednou provždy zúčtoval. Stejně tomu bylo pochopitelně v případě samostatných monografií. Nezveřejněné stati zpracované v církevním prostředí (teologických fakultách) neměly na tehdejší oficiální právní teorii a praxi právního vlivu.²⁴

Odborné články týkající se problematiky církví publikované v rozhodném období, ve své většině ve sbornících Sekretariátu pro věci církevní, byly v zásadě dvojího typu: (a) statě čistě ideologické založené na výkladu právní úpravy postavení a církví a svobody vyznání z hlediska marxismu-leninismu a *vědeckého ateistického* světového názoru; (b) statě historizující, věnující se především období 1948–1950 (příp. od roku 1918), a vztahům režimu k (nepřátelské) katolické církvi.

Společným rysem zkoumaných výstupů jsou:

1. Vypjatý, silně *ideologický jazyk*, který pracuje s dnes již těžko srozumitelnými frázemi. Většina právních a společenských jevů měla *třídní charakter*, činnost katolické církve byla zásadně *reakční, protilidová, nepokroková až zpátečnická, rozvratná, klerikální, ideodiverzní, antikomunistická, revizionistická* či *buržoazní*, vše s negativními konotacemi, její představitelé *posluhovači* či *zaprodanci Vatikánu*, samotní věřící *neuvědomělí* či *ideově nevyspělí*. Zájem socialistického státu o tuto problematiku se týkal jediného – *uspokojování dosavadních náboženských potřeb obyvatel*. V dnešním kontextu ony přívlasky již nemají onu autentickou vypovídací hodnotu. Ideologické pasáže spolehlivě navodily dojem spravedlivé pomsty proletariátu, kterou si zvláště katolíci historicky zasloužili.

2. *Retrospektivní přístup* a navození dojmu pouhé *dočasnosti* tématu náboženství a církví. Problematika církví a konfesního práva byla pojednávána jako jev dávných časů, jehož odeznívající rezidua zasáhla do *nové* doby. Počátek 50. let byl bodem nula, který znamenal konečné jednorázové vyřešení dřívějších problémů. Jen zcela výjimečně a okrajově se objevily úvahy týkající se svobody vyznání formulované v budoucím čase, které však nikdy nepřinášely nějaký věcný návrh. Kromě již vzpomínané marxistické teze o podmíněnosti existence nábo-

²⁴ Podrobněji k bibliografii ve vymezeném období (s drobnými nepřesnostmi) viz Kindl, V. Výběrová komentovaná bibliografie o právní úpravě svobody vyznání a svědomí a o právním postavení církví a náboženských společností na území České republiky za období od května r. 1945 do konce r. 1994. In: Soukup, L. (ed.) Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990. Nakladatelství Karolinum: Praha, 2003, str. 35–42.

ženství ekonomickou základnou, přičemž odstraněním soukromého vlastnictví byl již hlavní krok učiněn, autoři v odborných textech podivně povytahovali obočí nad faktem, že někteří obyvatelé jsou „*dosud*“ věřící, zjevně „*z tradice a setrvačnosti*“.

1.2 Prameny konfesního práva

Ústředním rysem právní úpravy v lidově demokratickém státě byla naprostá formálně právní diskontinuita s *buržoazními* konfesními předpisy první československé republiky, jež byly navíc většinou převzaty z někdejšího Rakouska-Uherska. Třemi základními pilíři státoprávního základu fungování vztahu státu a církví se staly (1) ústavně deklarovaná náboženská svoboda; (2) zákony, zejm. tzv. *církevní zákony* z roku 1949²⁵ a jejich prováděcí předpisy; (3) tzv. *církevní politika*. Ústavněprávní zakotvení náboženské svobody bylo interpretováno restriktivně, v mezích zákonů, ve prospěch *práva být bez vyznání* a především práva na šíření *ateistické propagandy*. Pro tento stav bylo charakteristické, že faktický význam uvedených pramenů práva se v uvedeném pořadí zvyšoval, což bylo dáno vyhraněnou ideologií režimu a poměrně úzkým záběrem *církevních zákonů*, které tak dávaly široký prostor pro podzákonnou normotvorbu a rozhodovací činnost Státního úřadu pro věci církevní. S naznačeným významem bodu (3) *církevní politika* korespondovala oficiální doktrína, která mezi *politické prameny práva* řadila i stranické a vládní dokumenty.²⁶ Pro postupně se zestručňující ústavní garance a nekomplexní zákonnou úpravu, která po dobu 40 let nebyla zásadně doplněna či novelizována, tak hrály podzákonné a mimoprávní dokumenty zcela klíčovou roli. V tomto smyslu jsou dnes kromě různorodých archivních fondů jedinou praktickou studnicí komunistické moudrosti oficiální publikace shromažďující texty zákonných a prováděcích předpisů a zhusta též mimoprávních dokumentů, výkladů a komentářů, určených především pro církevní tajemníky, a to ve vztahu k veškeré možné regulovatelné činnosti církví. Především se jedná o soubor „*Právní poměry církví a náboženských společností v ČSSR a jejich hospodářské zabezpečení státem*“ z roku 1977.²⁷ Ilustrativním

²⁵ Jedná se o zákony, kterým se věnujeme dále: zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní, a zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem.

²⁶ K *politickým pramenům práva* byly řazeny: 1. základní politické dokumenty a usnesení sjezdů, konferencí a zasedání ÚV KSČ, 2. programy a programová prohlášení vlád Národní fronty ČSSR, ČSR a SSR, 3. významné politické dokumenty nejvyšších orgánů Národní fronty ČSSR, ČSR a SSR. Zdobinský, S. – Matoušek, S. a kolektiv. Státní právo ČSSR. Panorama: Praha, 1985, str. 13, pozn. č. 5.

²⁷ Právní poměry církví a náboženských společností v ČSSR a jejich hospodářské zabezpečení státem. SPVC MK ČSR a SSR: Praha, 1977; dále též Soubor právních předpisů upravujících poměr k církvím v ČSSR. Ministerstvo kultury: Praha, 1962.

faktem zřejmého rozporu mezi veřejně prezentovanou laskavou církevní politikou strany a vlády a faktickou každodenní činností státních orgánů je, kromě samotného obsahu publikace, již jen to, že číslované výtisky byly evidovány, aby se snad instrukce nedostaly do rukou nepovolaných nebo se nestaly předmětem jakékoliv reakce veřejnosti.

Relevantní soudní judikatura, z propagandistických důvodů zejm. trestní,²⁸ po odeznění velkých církevních procesů rovněž postupně klesala na významu a k tématice svobody vyznání či konfesního práva takřka přestala být ve sbírkách publikována. Za období let 1948–1989 bylo publikováno pouhých 17 judikátů,²⁹ včetně zmiňované vlny trestních rozsudků z let 1948–1950.

2. Ústavní základ svobody vyznání

2.1 Ústava z roku 1920

Prvorepubliková ústava č. 121/1920 Sb. z. a n.³⁰ po dobu první republiky svobodě náboženského vyznání věnovala několik paragrafů. Navazovala především na právní úpravu z Rakouska-Uherska, neboť v prvních letech republiky nedošlo k rovněž zvažované úplné odluce církví od státu, která by se do textu ústavy promítla. Především § 121 ústavy č. 121/1920 Sb. z. a n. zakotvoval *svobodu svědomí a vyznání*, přičemž z nadpisu celé rubriky „*Svoboda učení a svědomí. Svoboda projevu mínění*“ je patrné, že obě jmenované *svobody* jsou chápány jako jeden související komplex, pročez následná ustanovení ústavy se týkají, především náboženských vyznání (nebo „*bezvyznání*“). Výkon *vyznání, náboženství nebo víry*, soukromě či veřejně, nebo určitých náboženských úkonů, mohl být omezen (zakázán) toliko s ohledem na veřejný pořádek nebo dobré mravy (§ 122, § 125). Výslovně byla rovněž stanovena rovnost všech náboženských vyznání před zákonem (§ 124). Zároveň byl vyloučen přímý či nepřímý nátlak na kohokoliv k účasti na náboženském úkonu, s výjimkou výkonu práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské (§ 123). V mezích obecných zákonů bylo rovněž státním občanům zaručeno právo vykonávat svoje náboženství a používat svůj jazyk v jimi založených ústavech lidumilných, náboženských a sociálních, školách a jiných výchovných ústavech (§ 130).

²⁸ Především 8 publikovaných rozsudků na základě zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Viz Kindl, V. Judikatura československých soudů o církvích, náboženských společnostech a duchovenstvu, publikovaná v letech 1948–1989. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum: Praha, 2004, str. 569.

²⁹ Kindl, V. Judikatura československých soudů o církvích, náboženských společnostech a duchovenstvu, publikovaná v letech 1948–1989, cit. výše, pozn. č. 28, str. 564.

³⁰ Ústavní zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, ze dne 29. února 1920.

2.2 Ústava z roku 1948

Poté, co lid rozhodl, že lidově demokratický stát bude zbaven všech nepřátelských živlů, a nastoupil cestu k socialismu,³¹ došlo k výraznějšímu posunu i v rovině ústavní ochrany náboženské svobody. Ze systematiky příslušných ustanovení ústavy č. 150/1948 Sb. (tzv. Ústava 9. května) je zřejmé, že došlo k posunu důrazu na *svobodu svědomí* (§ 15 odst. 1), která byla nadále spíše chápána jako ústavní opora oficiální ideologie ateismu v konkurenci s tradičními náboženskými vyznáními. Hlavním cílem ústavodárce mělo být právě „*zlepšení právních poměrů bezvěrců*“. Svoboda svědomí a vyznání nebyla koncipována jako právo absolutní, nýbrž byla limitována výkonem občanských povinností uložených zákonem (§ 15 odst. 2)³², což bylo jedním z příznaků expanze totalitní moci do etické sféry jednotlivce.³³ Podstatným ústavním základem pro potlačení reálné náboženské svobody bylo podmínění výkonu náboženského vyznání (či bezvyznání) a jednotlivých úkonů nejen veřejným pořádkem a dobrými mravy,³⁴ nýbrž i stanovením podmínky, že výkon práva nesmí být „*zneužíván k nenáboženským účelům*“. Pokud státem důsledně organizovaná redukce působení církvi včetně faktické kontroly výkonu kultu na základě tzv. *církevních zákonů* hledala nějaké své ospravedlnění v rovině ústavního práva, byl to právě odkaz na nutnost ochrany věřících před zneužíváním výkonu svobody vyznání k *nenáboženským účelům* či přímo před *manipulací věřících* proti lidově demokratickému zřízení.³⁵ Ustanovení § 17 odst. 2 ústavy č. 150/1948 Sb. bylo zohledněno i v zákoně č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, ze dne 6. října 1948, který ve svém ustanovení § 28 obsahoval skutkovou podstatu *zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce proti lidově demokratickému řádu* (tzv. *kazatelnicový paragraf*). Zákaz zneužití základního práva proti státu byl vyjádřen rovněž v § 37 odst. 2 ústavy č. 150/1948 Sb. prostřednictvím tzv. *antifašistické*

³¹ Viz Předmluvu k ústavnímu zákonu č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, ze dne 9. května 1948.

³² K tomu je možno ve známých souvislostech poukázat např. na § 34 odst. 1 ústavy č. 150/1948: „*Obrana státu a jeho lidově demokratického zřízení je vrcholnou povinností každého občana. Služba v lidově demokratické armádě Československé republiky je pro každého občana nejvyšší ctí.*“ – s ohledem na perzekuci členů Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi.

³³ Srov. náleží Ústavního soudu č. 106/2003 Sb., ze dne 26. března 2003, část IV. 2., ve kterém se Ústavní soud zabýval výkladem právních předpisů z doby totality, včetně formálních záruk svobody svědomí v ústavě č. 150/1948 Sb.

³⁴ § 17 odst. 1 ústavy č. 150/1948 Sb., srov. i ústavu 121/1920 Sb. z. a n. § 122, § 125.

³⁵ Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 19, str. 312–327; Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 14, str. 26; „*Neboť pre marxistov je boj s náboženstvom bojom za veriacich a nie proti nim,*“ jak uvádí Podlpa, Š. Problém slobody svedomia a formovanie nového myslenia v socialistickom štáte. In: Růžní (sborník/výběr). Čtyřicet let církevních zákonů v Československu. Sekretariát vlády ČSR pro věci církevní: Praha, 1989, str. 3.

závory,³⁶ zakazující šíření nacismu, fašismu, náboženské a rasové nesnášenlivosti a nacionálního šovinismu.

Obecným teoretickoprávním znakem ústavní úpravy svobody vyznání byla převaha *individuálních* konfesních norem, které vymezují právní postavení jednotlivce, nikoliv však již (kolektivní) práva církví a náboženských společností,³⁷ a to po vzoru čl. 124 tzv. stalinské ústavy SSSR z roku 1936.³⁸ Uvedená typologie konfesních norem ústavních nebyla ani ve vztahu k Ústavě 9. května samoučelná, ale vyjadřovala i principy poměru státu k církvím.³⁹ Součástí tohoto trendu byla i tzv. *privatizace náboženství*, tedy redukce náboženství pouze na úroveň „věření“ bez vnějších společenských a kulturních projevů.

Ústava 9. května připravila půdu pro *sekularizaci* právního řádu odstraněním norem předpokládajících součinnost církví (církevní vedení matrik, uzavírání církevních sňatků) a plnou realizaci stranické *církevní politiky* prostřednictvím tzv. *církevních zákonů*, přijatých v roce 1949. Na činnost církví i jednotlivé duchovní následně dopadl tuhý státní dozor.⁴⁰ Odstraněním ekonomické samostatnosti prostřednictvím zabavení veškerého zbývajícího hospodářského majetku a uvalením *hospodářského zabezpečení* s cílem získat ekonomickou kontrolu nad činností církví, komunisté získali zcela volnou ruku pro stanovování faktických mezí svobody vyznání.

2.3 Ústava z roku 1960

K zásadní změně nedošlo pochopitelně ani po *vítězství socialismu* s přijetím nové ústavy č. 100/1960 Sb.⁴¹ Svobodě vyznání byl věnován čl. 32, který stanovoval, že *svoboda vyznání* je zaručena a že každý může vyznávat náboženskou víru nebo být bez vyznání, i provádět náboženské úkony, pokud to není v rozporu se zá-

³⁶ Jak toto ustanovení nazývá např. Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 18, str. 232.

³⁷ Srov. např. čl. 15 zákona č. 142/1867 ř. z., o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených, podle kterého „*každá církev a společnost náboženská zákonem uznaná má právo, náboženství společně a veřejně provozovati, své záležitosti vnitřní a své moci pořádati a spravovati, ústavy, fundace a fondy ku potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovení držeti a jich užívati;[...]*“; ale i čl. 16 odst. 2 Listiny základních práv a svobod: „*Církev a náboženské společnosti spravují své záležitosti, zejména ustavují své orgány, ustanovují své duchovní a zřizují řeholní a jiné církevní instituce nezávisle na státních orgánech.*“

³⁸ Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 16, str. 198.

³⁹ Podrobnější rozbor a komparace s ústavou z roku 1920: Matoušek, K., cit. výše, pozn. č. 15, str. 214; rovněž Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 16, str. 196 a n.

⁴⁰ Což bylo odůvodňováno jako kompenzace „*výhod*“, které církve novou právní úpravou získaly; srov. např. Plojhar, J. Lidově demokratický stát vyřešil hospodářské problémy církve. In: Právník, 1950, č. 5–6, str. 193.

⁴¹ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, ze dne 11. července 1960.

konem. V duchu doktríny o konkurenci *svobody vyznání* a *svobody svědomí* na základě historicky nezvratné skutečnosti překonávání náboženství ateistickou propagandou⁴² považovali někteří autoři použití pojmu *svoboda vyznání* „*za krok zpět*“,⁴³ neboť Ústava 9. května již *svobodu vyznání* jako zaručenou kategorii potlačila, a to zvláště ve světle čl. 16 ústavy č. 100/1960 Sb., podle kterého „*veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu [...]*“. Uvedené ústavní hodnoty a cíle pochopitelně těžko mohly být naplňovány svobodou vyznání,⁴⁴ čímž je vysvětlen diskurs protežující právě svobodu svědomí na úkor svobody vyznání ve smyslu doktrinní definice: „*Svoboda vyznání umožňuje jednotlivci svobodně vnitřní přihlášení se k libovolnému náboženskému vyznání (konfesi) a jeho nerušený vnější výkon, nebo, a pak jde o svobodu svědomí, svobodně přijetí a realizaci nenáboženského osobního přesvědčení, anebo ztotožnění a ateistickým (vědeckým) názorem, včetně jeho propagace.*“⁴⁵ Praktickou interpretaci čl. 32 ústavy č. 100/1960 Sb. ukazuje soudní judikatura např. ve vztahu ke skutkové podstatě trestného činu maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi. Podle Nejvyššího soudu SSR se v případě jednání spočívajícího v tom, že obviněný kněz vykonal římskokatolické bohoslužebné úkony na soukromé chatě pro 7 věřících a v kostele pro ně sloužil mši, aniž by měl pro tyto úkony povolení, nelze dovolávat čl. 32 ústavy, neboť svoboda vyznání – sice zaručena ústavou – nesmí být v rozporu se zákony,⁴⁶ a to zjevně včetně dalších navazujících předpisů nižší právní síly.

Z uvedeného plyne, že svoboda vyznání nebyla v ústavní rovině vymezena jasnými mantinely (jádro základního práva), do kterých by stát nesměl zákonem či fakticky zasahovat, nýbrž i samotný smysl a podstata tohoto ústavního práva byly prakticky vázány na libovolně stanovenou pozitivní právní úpravu zákonou, podzákonou a často mimoprávní. Socialistická doktrína v tomto smyslu

⁴² Vašečka, F. Zápas v ideologické rovině, str. 4.

⁴³ Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 14, str. 27. Tamtéž vyslovené (1988) přání téhož autora, aby tato „*terminologická nedůslednost*“ byla zohledněna při přípravě nové ústavní listiny, již nebylo vyslyšeno (srov. pojetí čl. 15 a 16 ústavního zákona č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, ze dne 9. ledna 1991.)

⁴⁴ Pokud pomineme svérázné úvahy projevující se již v nadpisu statě: Vašečka, F. Svoboda vyznania – důležitý predpoklad prekonavania náboženstva. In: Ústava socialistického Československa. SAV: Bratislava, 1961, str. 96–115.

⁴⁵ Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 14, str. 29, poznámka č. 4: podle Zdobinský, S. – Matoušek, S. Státní právo ČSSR. Praha, 1985, str. 137, 138–139; Zdobinský, S. – Matoušek, S a kol. Státní právo socialistických zemí. Praha, 1983, str. 181–182; Blahož, J. a kol. Státní právo kapitalistických zemí. Praha 1981, str. 133, 136.

⁴⁶ Závazné stanovisko Nejvyššího soudu SSR ze dne 13. srpna 1981, sp. zn. 4 Tz 48/81. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, Doplněk I. str. 17–19.

kritizovala ústavní zakotvení práva na svobodu vyznání, jak je znala *buržoazní* první republika, pro jeho pojetí jako práva *absolutního*.⁴⁷

Nelze v žádném případě hovořit o *ideové neutralitě státu*, který se výslovně na ústavní úrovni hlásil k *vědeckému světovému názoru a marxismu-leninismu*, implikujících pozitivní povinnost státu prosazovat ateismus jako jedinou oficiální světónázorovou ideologii. V tomto smyslu můžeme dokonce hovořit o ústavní nerovnosti věřících i osob bez vyznání v porovnání s ateisty.

3. Státní správa ve věcech církví a náboženských společností

Prvním ze dvou klíčových tzv. *církevních zákonů* byl stručný šestiparagrafový zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní, jehož hlavní myšlenkou bylo koncentrovat státní kontrolu církví a náboženských společností do rukou jednoho orgánu. Ústředním posláním Státního úřadu pro věci církevní (SÚC) bylo „*dbáti o to, aby se církevní a náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení, a zajistiti tak pro každého ústavou zaručené právo svobody vyznání, založené na zásadách náboženské snášlivosti a rovnoprávnosti všech vyznání*“ (§ 2). V čele SÚC stál ministr určený prezidentem republiky (§ 1). Zákon aťrahoval působnost ostatních ústředních orgánů státní správy ve všech věcech církevních a náboženských (§ 3). Tím byla materie rámcového zákona vyčerpána, pročež ustanovení § 5 zákona zmocňovalo vládu k upravení podrobností vládním nařízením.

3.1 Přijetí a účel zákona

Při projednávání osnovy zákona dne 14. října 1949 byla diskuze spojena i s druhým církevním zákonem (č. 218/1949 Sb. – viz podkapitolu 4). Na obhajobu obou návrhů předstoupili poslanci Török a dr. Havelka coby zpravodajové, jako rozhodní zastánci zákonů dále vystoupili i ministři Zdeněk Nejedlý, Alexej Čepička a Josef Plojhar, či poslanec dr. Antonín Hobza. Pro zřízení SÚC zaznívaly jako hlavní důvody po formální stránce tehdejší roztržitost předpisů a státní správy ve věcech konfesního práva, po politické stránce, při zdůraznění přátelského postoje lidově demokratického zřízení k církvím, snaha o skutečné naplnění náboženské svobody, kterou nelze plně realizovat na buržoazním základě. Otevřeně byla deklarována strategie diferencovaného přístupu k řadovým věřícím a kněžím působících ve farnostech, u kterých byl z třídních důvodů presumován v zásadě kladný postoj k lidově demokratickému zřízení (Zdeněk Nejedlý neopomněl zdůraznit vlastenecké působení kněží v době „temna“, ale i utrpení za nacistické okupace),

⁴⁷ Kindl, V. K charakteristice právních předpisů o náboženství a církvích v prvních letech československé státní samostatnosti. Právník, 1988, č. 10, str. 926.

a na druhé straně k vyšší církevní hierarchii, zejm. biskupům, kteří si svým postojem při jednání se státem po únorovém převratu v projevech ministrů a poslanců vysloužili zařazení mezi *reakční živly, kapitalistické náhončí s fašistickými záměry* (Čepička) či nositele *nepřátelské politiky Vatikánu* (Hobza, ten církevní zákony zároveň s radostí přivítal za církev československou).⁴⁸ Dne 25. října 1948 pověřil prezident republiky řízením SÚC ministra spravedlnosti dr. Alexeje Čepičku.

Podrobnější provedení zákona na základě § 5 zákona se uskutečnilo nařízením vlády č. 228/1949 Sb., o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní. V nařízení byly do působnosti SÚC svěřeny *zejména* (§ 2):

- normotvorná, řídicí a dozorní činnost ve všech věcech církevních a náboženských;
- správní věci církví, náboženských společností, jejich složek, komunit, ústavů, nadací, kostelů, obrocí, fondů, řeholí a klášterů, jakož i jejich věci hospodářské a finanční;
- věci rozpočtové, úvěrové a plánovací v oboru církevním a náboženském;
- osobní a platové věci duchovních;
- úprava vyučování náboženství, schvalování učebních osnov, učebnic a pomůcek, vrchní dozor na vyučování náboženství;
- *odborné* posuzování církevního a náboženského tisku a publikací;
- vydávání úředního věstníku pro duchovní;
- péče o to, aby náboženský život se vyvíjel v souladu s ústavou;
- sledování rozvoje mezinárodních styků církevních a náboženských.

Z uvedeného, navíc demonstrativního výčtu, který nepotřebuje dalšího výkladu, je zřejmé, že SÚC disponoval *totální* mocí nad činností viditelných struktur církví.⁴⁹ Působnost ve věcech náboženských na nižších úrovních vykonávaly krajské a okresní národní výbory (§ 5), které za tímto účelem zřizovaly zvláštní aparáty pro církevní záležitosti.⁵⁰ V té době již na konzistořích (biskupských úřadech) působili tzv. (vládní) zmocněnci.

3.2 Vývoj státní správy ve věcech církví a náboženských společností

V roce 1956 byl SÚC zrušen a jeho působnost přešla na nově vzniklé ministerstvo školství a kultury.⁵¹ Od roku 1969 byl jako ústřední orgán státní správy

⁴⁸ Stenografický záznam z jednání Národního shromáždění, 35. schůze, 14. října 1949, <http://www.psp.cz>.

⁴⁹ Mimo věcný rozsah této statě jsou rozsáhlé neoficiální tzv. podzemní struktury především katolické církve, kterých se účastnili jak laici, tak duchovní obvykle bez tzv. státního souhlasu.

⁵⁰ Srov. rovněž nařízení č. 232/1949 Sb., kterým se mění předpisy o některých referátech krajských národních výborů, ze dne 25. října 1949.

⁵¹ § 2 vládního nařízení č. 19/1956 Sb., o zrušení některých ministerstev a ústředních orgánů státní správy, ze dne 16. června 1956. Sluší se poznamenat, že ke zřizování a rušení

ve věcech církví a náboženských společností zřízen Sekretariát pro věci církevní ministerstva kultury (SPVC).⁵² Na úrovni federace byla činnost Sekretariátů pro věci církevní v ČSR a SSR koordinována Sekretariátem pro věci církevní při Úřadu předsednictva vlády ČSSR (od roku 1971). V těchto souvislostech byly na úrovni krajů a okresů za věci správy církví a náboženských společností nejdříve odpovědné odbory školství a kultury a později, rovněž na obou úrovních, tajemníci pro věci církevní. Ti však byli navíc církevněpoliticky podřízeni pověřeným místopředsedům krajských a okresních národních výborů.⁵³ Paralelní struktury byly vytvořeny i na Slovensku (SIÚC).

3.3 Praktické úkoly státní správy ve věcech církví a náboženských společností

Podle výnosu ministerstva školství č. j. 31.048/60-VI MŠK ze dne 20. července 1960⁵⁴ byla rozdělena funkční náplň příslušných odborů mezi krajské a okresní národní výbory následovně.

Na úrovni KNV byl udělován souhlas se zřizováním nových farností a se zřizováním nových kostelů, dále udělován a odnímán souhlas k výkonu duchovenské činnosti duchovním v I. a II. stupnici; vedena byla evidence duchovních a učitelů náboženství v kraji. Předseda KNV rovněž přijímal slib věrnosti duchovních II. stupnice. KNV dále kontroloval činnost řeholí a České katolické Charity; dozíral na církevní majetek, kontroloval hospodaření církví, schvaloval významnější dispozice s majetkem a sestavoval dlouhodobé plány hospodaření. Dále vypracovával přehledy o religiozitě a zprávy o církevněpolitické situaci a zajišťoval plnění církevněpolitických a budovatelských úkolů ze strany církví.

ONV měl za úkol především *činit opatření*, aby se církevní a náboženský život v okrese vyvíjel v souladu s ústavou a zákony, za kterýmžto účelem měl zejména „*usměrňovat*“ konání církevních shromáždění pod širým nebem. Dále zajišťoval skládání slibů věrnosti duchovních I. stupnice u předsedy ONV, uděloval státní souhlas ke sloužení soukromých mší kněžími mimo duchovenskou službu a souhlas k činnosti nekatolických laických kazatelů a vyřizoval platové záležitosti duchovních. Dále vedl evidenci duchovních a učitelů náboženství v okrese, dozíral na užívání kostelů a kaplí, dohlížel na hospodaření církví a schvaloval dispozice s majetkem do 100 000 Kčs a povoloval menší opravy kostelů. Rovněž povoloval zhotovování drobnějších náboženských tiskovin. Dále rozhodoval

nových ministerstev postačovalo vládní nařízení na základě ústavního zákona č. 47/1950 Sb., o úpravách v organizaci veřejné správy, ze dne 18. května 1950.

⁵² § 8 zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ze dne 8. ledna 1969.

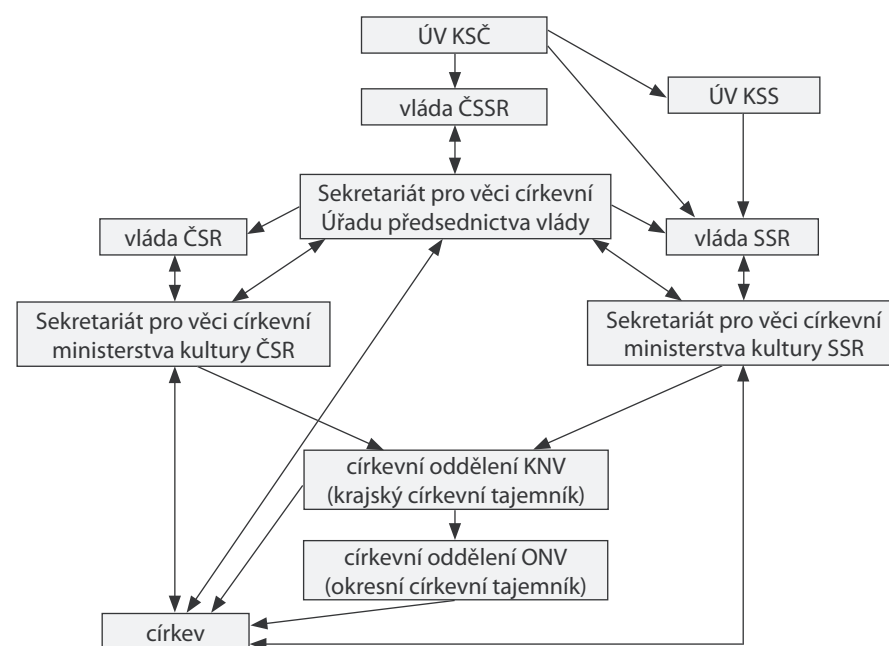
⁵³ Církevněpolitická odpovědnost místopředsedů KNV a ONV byla založena usnesením předsednictva vlády ČSR č. 161/P ze dne 20. 6. 1973.

⁵⁴ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 91.

o stížnostech občanů ve věcech církví, dozíral na činnost řeholí a na charitativní činnost církví a konečně též „*sledoval*“ porady duchovních.

Na rozhodování státní správy se nevztahoval správní řád, neboť církve byly považovány za organizace bezprostředně podřízené exekutivě. V zákoně nebyly upraveny podrobnější procesní podmínky rozhodování nebo možnosti opravných prostředků, přesto např. oficiální výklad předpokládal možnost přezkoumání rozhodnutí vyšším orgánem.⁵⁵ Nemožnost soudního přezkumu je zřejmá. Správní struktura tak byla úzce propojena se strukturou církevně politickou, jejímž vrcholem byl pochopitelně Ústřední výbor KSČ.

Schéma výkonu státní správy církví a církevní politiky v letech 1971–1989⁵⁶

4. Hospodářské zabezpečení církví a náboženských společností

Druhým z tzv. *církevních zákonů* zásadně měnícím faktické i právní postavení církví byl zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, ze dne 14. října 1949. V redukovaném

⁵⁵ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 105.

⁵⁶ Podle Balík, S., Hanuš, J. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. 1. vyd. CDK: Brno, 2007, str. 34.

a novelizovaném znění byl účinným ještě ke dni zpracování této statě.⁵⁷ Jeho přijetí přecházela napjatá jednání státu a církve a rovněž formulace tzv. *církevní politiky* v orgánech Národní fronty a KSČ poté, co katolická církev setrvala na svém nesouhlasu s celkovým přístupem režimu k dalšímu vývoji náboženské svobody po únoru 1948 u nás, neboť do jejích rozvinutých aktivit komunistická moc zasáhla nejcitelněji. Nekatolické církve k zákonu zaujaly vlažný až vstřícný postoj, spíše s programem lidově demokratického státu souzněly. Samotný pojem *hospodářské zabezpečení církvi a náboženských společností* je dosti zavádějící a rozhodně jej nelze chápat doslova, neboť bylo provázáno vyvlastněním veškerého církevního majetku, ačkoliv církev (opět se jedná o záležitost směřující proti především katolické církvi) zajišťovala většinu svých aktivit z vlastních zdrojů a z darů, přičemž pouze jedna třetina duchovních pobírala tzv. *kongruu* za plnění úředních povinností ve prospěch státu (vedení matrik, výuka náboženství).⁵⁸

4.1 Skutečný účel hospodářského zabezpečení

Ve spojení s odejmutím veškerého zbývajících hospodářského majetku katolické církvi to mělo být právě *hospodářské zabezpečení*, které fakticky izoluje české katolíky od společenství s katolickou církvi ve světě a zbaví českou církev jakéhokoliv vlivu vyššího vedení (biskupů). Prostřednictvím ekonomického tlaku a státní kontroly každého jednotlivého duchovního na základě individuálně udělovaného tzv. *státního souhlasu*, tak měla být základní církevní infrastruktura fakticky navázána na stát a odstřižena od církevního vedení. Alternativní myšlenka pokusu o otevřenou okamžitou faktickou a ekonomickou likvidaci církve přinášela patrně podstatně více rizik, neboť takto silný otevřeně antikomunistický⁵⁹ proud by se naopak mohl v ilegalitě o to více semknout, nehledě na reakci mezinárodního prostředí. Skutečná snaha o izolaci biskupů a politické rozštěpení církve byla již v období 70. a 80. let otevřeně deklarována,⁶⁰ což zjevně odkrývá úmysl

⁵⁷ Tj. k 30. 6. 2008. Jeho zrušení se v první polovině roku 2008 předpokládalo v souvislosti s návrhem zákona o zmírnění některých majetkových křivd způsobených církvím a náboženským společenstvem v době nesvobody, o vypořádání majetkových vztahů mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů, kterým měla být v otázce financování církvi postupně nastolena odlika od státu po uplynutí přechodného období 20 let od účinnosti zákona. V červnu 2008 návrh zůstal v nejasné fázi legislativního procesu v Poslanecké sněmovně PČR, která o něm dosud podle § 90 odst. 7 zákona č. 90/1995 Sb., o jednacím řádu Poslanecké sněmovny, nerozhodla.

⁵⁸ Kaplan, K., cit. výše, pozn. č. 4, str. 6.

⁵⁹ Viz např. již zmiňované: Dekret Kongregace sv. Officia z 20. června 1949 (1. exkomunikační dekret); Dekret Kongregace sv. Officia „O komunismu“ z 1. července 1949 (2. exkomunikační dekret).

⁶⁰ Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 23, str. 106.

vytvořit model *národní církve* (bez mezinárodních vazeb a struktur), kterýžto byl v době přijetí *církevních zákonů* v roce 1949 popírán.⁶¹

4.2 Přijetí zákona

Projednávání návrhu zákona bylo dne 14. října 1949 spojeno do jedné rozpravy s návrhem zákona, kterým se zřizuje SÚC. Mezi použitými argumenty zpravodajů a zastánců návrhu zcela převládala v kontextu dosavadních jednání s katolickou církvi naprosto nepřesvědčivá, až křečovitě dojemná péče o blaho katolické církve, kterou dosavadní systém patronátních práv „*pouze ponižoval*“, přičemž duchovní měli prý s radostí vítat, že je stát „*zbavuje hmotných starostí a vrací je tak jejich původnímu poslání mezi věřícími: sloužit Bohu a vlasti*“ (poslanec Török). Stát tak měl napravovat „*staleté křivdy na drobném duchovenstvu všech církví*“, realizovat třídní boj drobných kněží vůči ničemné „*reakční katolické hierarchii*“, navzdory „*zuřící zahraniční propagandě imperialistů i Vatikánu*“, což jsou slova poslance dr. Havelky, který na závěr svého projevu vyjádřil přesvědčení, že „*jednotu kněžstva a lidu [...] žádné temné síly nepřemohou*“. Ministr Čepička poukázal na „*blahodárný vliv na vnitřní život církvi a náboženských společností*“, který církevní zákony přinášejí, a odsoudil „*násilí a teror*“, který údajně měli biskupové (někteří dokonce osobně) vůči pokrokovým a vlasteneckým kněžím v poslední době, ovšem neúspěšně, vyvinout. Se zadostiučiněním konstatoval, že tak bez valného výsledku „*skončila tato další republika nepřátelská činnost biskupů a ordinářů*“. Podrobněji poukázal na domnělou ilegální činnost „*rozvratnou a rozkladnou, protistátní a protivládní*“, odhalil katolické úsilí o vybudování „*království v čele s Ottou Habsburským*“ a odsoudil exkomunikaci komunistů z katolické církve. Den 14. říjen 1949 se měl stát „*svátkem katolíků i nekatolíků*“, ovšem také „*černým dnem pro cizáckou politiku Vatikánu*“ (stále Čepička). Spolu s novou úpravou hospodářského zabezpečení církvi tedy měla skončit „*dřina chudých farářů na horských políčkách a doprošování věřících*“ (dr. Havelka).⁶² Tímto jazykem, kterým kolísal od „*fanatické lásky k lidu*“ až k afektované nenávisti k vlastizrádcům, kteří se snaží z kněží vytvořit „*cizineckou legii zaprodanou světové reakci, světovému imperialismu a kapitalismu*“ (Plojhar),⁶³ se snažil zákonodárce zastříti skutečný záměr režimu. Důvodová zpráva k návrhu

⁶¹ Čepička, A. ve svém vystoupení. Stenografický záznam z jednání Národního shromáždění, 35. schůze, 14. října 1949, <http://www.psp.cz>. Jeho vystoupení je však dále vyvráceno dobovými stranickými archivními materiály.

⁶² Stenografický záznam z jednání Národního shromáždění, 35. schůze, 14. října 1949, <http://www.psp.cz>.

⁶³ Ačkoliv ve svém vystoupení hovořil v první osobě množného čísla („my kněží“), byl již v té době coby kněz suspendován a coby katolík exkomunikován z církve (a dokonce vyloučen z ČSL, na což již ovšem nebyl brán ohled).

zákonu obsahuje pouze parafráze textu jednotlivých ustanovení zákona a ideologické proklamace, včetně závěru, že dozor nad církevním majetkem je v zájmu samotných církví.⁶⁴

4.3 Hlavní instituty zákona

Zákon důmyslně propojoval ekonomickou existenci duchovního s podmínkou individuálního státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti. Zavedl rovněž státní dozor nad veškerým církevním majetkem a hospodařením a zrušil veškeré dřívější právní předpisy upravující právní postavení církví a náboženských společností.

Individuální zajištění duchovních. Podle ustanovení § 1 zákona stát poskytoval *osobní požitky* duchovním církví a náboženských společností, kteří působili se státním souhlasem. Zvyšování platu a další podrobnosti odměňování stanovila vláda nařízením (§ 3). Uvedené *osobní požitky* byly vypláceny ve formě nízkého tzv. *služného*. Nástupní plat duchovního po absolvování teologické fakulty a dvouleté základní vojenské služby činil 600 Kč měsíčně⁶⁵ a po třech letech se, nejvíce dvanáctkrát, zvyšoval o 60 Kč. K platu *mohl* být připočten nenáročný tzv. *hodnostní přídavek*, který pro faráře činil maximálně 200 Kčs měsíčně.⁶⁶ Pro srovnání průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství v roce 1955 činila 1 192 Kčs, v roce 1965 činila 1 453 Kčs a v roce 1975 činila 2 313 Kčs.⁶⁷ K jistému zvýšení platů duchovních došlo až v roce 1981 (sic!),⁶⁸ od kdy základní plat např. faráře s praxí od šesti do devíti let činil 1 120 Kčs. V témže roce činil průměrný měsíční plat 2 699 Kčs a v roce 1989 již 3 170 Kčs.

Institucionální zabezpečení církví a majetkový dozor. Podle § 11 zákona přešel veškerý soukromý a veřejný patronát nad kostely, obrocími a jinými církevními ústavami na stát. Od účinnosti zákona neměl žádný subjekt právní povinnost přispívat na účely církví a náboženských společností, opírající se o dosavadní patronát nebo o jiné právní důvody. Stát se rovněž zavázal hradit církvím a náboženským společnostem podle jejich schváleného rozpočtu řádné věcné náklady spojené s výkonem bohoslužeb a jiných náboženských úkonů i s církevní

⁶⁴ Viz tisk č. 347 – návrh zákona č. 418/1949 Sb., digitální knihovna PS PČR <http://www.psp.cz>.

⁶⁵ Na základě vyhlášky ministra financí č. 169/1953 Ú. l. později 696 Kčs.

⁶⁶ § 9 a § 11 prováděcího nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení římskokatolické církve státem (zohlednil měnovou reformu).

⁶⁷ Český statistický úřad: Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství podle odvětví a sfér. [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/04003BBFD0/\\$File/31071200.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/04003BBFD0/$File/31071200.pdf) [navštíveno 1. 4. 2008].

⁶⁸ Nařízení vlády č. 47/1981 Sb., o úpravě osobních požitků poskytovaných československým státem duchovním církví a náboženských společností, ze dne 28. dubna 1981.

administrativou (§ 8). V praxi se však jednalo pouze o nevelké částky na provoz církevních ústředí.⁶⁹ K tomu byla církvím a náboženským společnostem uložena povinnost sestavovat rozpočty a závěrečné účty a předkládat je SÚC ke schválení (§ 9). To, že se ani na papíře nejednalo o štedré bezstarostné zajištění činnosti církví, je doloženo hlavními zásadami, že musí být dbáno „*maximální úspornosti a efektivnosti*“ a že úhradu nákladů jsou církve povinny krýt v první řadě *ze svých vlastních prostředků*, a teprve případný (schválený) schodek mohl být dorovnán. S ohledem na mocenské využití ekonomické nadřazenosti státu bylo pochopitelně zakázáno tvoření finančních rezerv.⁷⁰

Stát si vyhradil dozor nad veškerým majetkem církví a náboženských společností. Ustanovením § 10 odst. 3 zákona byla stanovena podmínka předchozího souhlasu s jakýmkoliv zcizením nebo zatížením majetku církví a náboženských společností. O účincích zásady *maximální úspornosti* při *hospodářském zabezpečení církví* svědčí např. stav církevních staveb zjištěný po roce 1989 a jejich vnitřní zadlužení.

Státní souhlas a kontrola personálních otázek. Státní správa církví v podstatě rozhodovala o tom, kdo a kdy může vykonávat duchovenskou činnost. Dělo se tak prostřednictvím 1) *státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti* a 2) *souhlasu s ustavením na určité místo*. Možnost dále diferencovat uvedené výroky činila ze systému byrokratickou past, což v podstatě fixovalo kněze na konkrétní místo (fakticky do konkrétního kostela).

Přestože se nadále formálně jednalo o zaměstnance církví, a nikoliv státní zaměstnance, vztahovaly se na duchovní všeobecné podmínky pro přijetí do státní služby, podmínky československého státního občanství, státní spolehlivosti a bezúhonnosti. Jen těm bylo možno udělit *státní souhlas* (§ 2). Duchovenskou, kazatelskou a podobnou činnost mohly vykonávat jenom osoby se státním souhlasem, které složily slib (§ 7 odst. 1). Na udělení státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti nebyl právní nárok. Podle metodického výkladu SPVC⁷¹ zkoumal příslušný orgán i občansko-politické a morální vlastnosti žadatele. Znění slibu stanovovala vláda nařízením.⁷²

Jakékoliv *ustanovení duchovních na určité místo* (volba, jmenování), typicky v duchovní správě ve farnosti, vyžadovalo rovněž předchozí státní souhlas (§ 7 odst. 2). Ten si musel příslušný církevní orgán vyžádat od KNV, u duchovních III. stupnice od ústředního orgánu a u duchovních IV. stupnice u vlády. Pouze

⁶⁹ Tretera, J. R. Stát a církve v České republice. Karmelitánské nakladatelství: Kostelní Vydří, 2002, str. 48.

⁷⁰ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 209.

⁷¹ Metodický výklad SPVC č. j. 11 662/75-VII ze dne 30. června 1975, Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 299.

⁷² § 19 odst. 2 vládního nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem, ze dne 18. října 1949. Prováděcí nařízení týkající se dalších církví měla obdobné znění.

duchovní se státním souhlasem k výkonu duchovenské činnosti a státním souhlasem s ustanovením do konkrétní farnosti (a pouze do ní) měli oprávnění k duchovenským úkonům (typicky sloužení mší apod.) a odpovídali za církevní činnost ve farnosti, spravovali církevní majetek a vystupovali jménem farnosti navenek. Pokud chtěli vykonávat duchovenské úkony mimo svou farnost, potřebovali souhlas okresního tajemníka pro věci církevní. Duchovní bez státního souhlasu či pouze se souhlasem ke sloužení soukromých mší bez účasti lidu si mohli u krajského tajemníka pro věci církevní vyžádat jednorázový souhlas k určitému úkonu na určitém místě a v určitém čase. Duchovní neustavení do určité farnosti mohli sloužit pouze soukromé mše, a to pouze na základě souhlasu okresního tajemníka pro věci církevní, který určil místo a čas a dobu platnosti povolení.⁷³

Podle ustanovení § 5 byla duchovním uložena povinnost na školách vyučovat náboženství bezplatně.

Duchovenské stupnice a udělování státní souhlasu⁷⁴

Stupnice duchovních římskokatolické církve	Státní souhlas uděloval
I. samostatní duchovní správcové, duchovní s funkcí dozorců a úředníci konsistoří;	krajský národní výbor
II. představení kněžských seminářů, učitelé bohosloveckých učilišť, konsistorní kancléři, ordinariátní sekretáři a sídelní kanovníci;	krajský národní výbor
III. dignitáři kapitul, generální a kapitulní vikáři, světící biskupové a opati;	Státní úřad pro věci církevní
IV. arcibiskupové, diecézní biskupové a apoštolští administrátoři.	vláda

Správní sankce. Pokud by se nejednalo o čin trestný soudně, zákon sám rovněž stanovil skutkovou podstatu správního přestupku pro případ jednání nebo opominutí odporujícího ustanovením tohoto zákona nebo prováděcím předpisům, který byl ONV sankcionovatelný pokutou až do výše 100 000 Kčs, s možností uložit náhradní trest vězení ve výměře do 6 měsíců, pro případ nedobytnosti pokuty. Uvedená skutková podstata byla od 1. 8. 1950 nahrazena skutkovou podstatou *ochrany pořádku ve věcech církevních*, obsaženou v ustanovení § 101 zákona č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní. S účinností zákona č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, ze dne 26. června 1961, byly *církevní přestupky* posuzovány zpravidla podle ustanovení § 6 odst. 1 uvedeného zákona.

⁷³ Metodický výklad SPVC č. j. 11 662/75-VII ze dne 30. června 1975, Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 300.

⁷⁴ §§ 11 a 17 vládního nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem.

Generální zrušovací ustanovení. K odstranění veškerých dosavadních právních překážek aplikace nové církevní politiky posloužil § 14 zákona, kterým byly paušálně, bez diferenciacie či konkretizace, zrušeny *všechny* předpisy, které upravují právní poměry církvi a náboženských společností. Tím bylo způsobeno, že široké spektrum církevních aktivit jak kultových, tak především veřejných a ekonomických „ztratilo právní podklad“. Generálním zrušením předchozích konfesních předpisů, které dobový jazyk odůvodňuje jako *rozchod se vším nepokrokovým*, byly odstraněny veškeré dřívější záruky náboženské svobody. Např. faktická likvidace klášterů a řeholních komunit byla odůvodňována právě *ztrátou právního podkladu* pro svou existenci.⁷⁵ Paušální zrušení všech pozitivně formulovaných práv církvi a náboženských společností mělo za cíl vytlačit církev a věřící z veřejného prostoru za zdi kostelů.

4.4 Stabilita zákona

Zákon č. 218/1949 Sb. byl krátce po svém vydání proveden pěti vládními nařízeními,⁷⁶ která konkretizovala ustanovení zákona pro jednotlivé církve. Zákon byl zásadně novelizován teprve po listopadu 1989, kdy byla v souladu s Listinou základních práv a svobod především vypuštěna podmínka státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti a státního souhlasu s ustanovením na místo v duchovní správě (§ 2 a § 7). Zároveň byl zrušen státní dozor nad církevním majetkem a podmínka státního souhlasu s majetkovými dispozicemi (§ 10).⁷⁷

5. Státní povolování církvi a náboženských společností

Rakousko-uherská i pozdější prvorepubliková právní úprava obsahovala jako jeden ze stěžejních prvků vztahu státu a církvi institut *státního uznání*. Tento akt odlišoval uznané *církev* především jejich určitým veřejnoprávním postavením. Například v sousedním Rakousku či Německu veřejnoprávní subjektivita církvi trvá.

⁷⁵ Např. Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 13.

⁷⁶ Jednalo se o nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení římskokatolické církve státem; nařízení č. 220/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení československé církve státem; nařízení č. 221/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení evangelických církvi státem; nařízení č. 222/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení pravoslavné církve státem; nařízení č. 223/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení náboženských společností státem. Později k nim přibýlo nařízení č. 70/1968 Sb., o hospodářském zabezpečení církve řeckokatolické státem, ze dne 13. června 1968, které obsahovalo především postup pro zřízení správních komisí v souvislosti s obnovou řeckokatolické církve po komunisty zmanipulovaném přestupu části řeckokatolíků k církvi pravoslavné v roce 1950.

⁷⁷ Porevoluční novelizace proběhly zákony č. 16/1990 Sb., č. 165/1992 Sb., č. 522/1992 Sb., č. 3/2002 Sb., č. 562/2004 Sb.

Akt uznání se zpravidla děl ministerským výnosem, výjimečně zákonem, tedy na základě obecně závazného právního předpisu. Po únoru 1948, jak bude ozřejmeno dále, se ustálila forma individuálního administrativního aktu.⁷⁸ Zároveň skokovou změnou právních poměrů vymizel charakter veřejnoprávní samosprávné korporace. Fakticky se zároveň uplatňovala zásada recepce státního uznání určité církve nebo náboženské společnosti i do nového státního uspořádání (1918, 1948, 1989), tedy nebyl vyžadován nový akt uznání.

Ačkoliv ustanovením § 14 zákona č. 217/1949 Sb. byl zrušen právní rámec předpokládající státní rozpoznání, komunistický stát si fakticky ponechal právo rozhodovat o *povolování* (a zákazech) církví a náboženských společností na území Československa. Forma ani obsah státního povolení nebyly právním předpisem stanoveny, proto se objevovaly v rozličných podobách.

Chronologicky na prvním místě do vymezeného období věcně problematiky spadá netypický zákon č. 131/1948 Sb., o likvidaci právních poměrů německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ze dne 6. května 1948, kterým Národní shromáždění retroaktivně zrušilo ke dni 4. května 1945 německou evangelickou církev a veškerý její majetek převedlo na stát. Právní úkony učiněné duchovními této církve (vedení matrik, uzavírání manželství) do účinnosti zákona však zůstaly platné.

Určitým aktem potvrzení státní rekognice, nikoliv však *povoláním*, jsou nepochybně vládní nařízení č. 219/1949 Sb. až 223/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví římskokatolické, československé, evangelických, pravoslavné a náboženských společností státem, kterými se stanovovaly s různou mírou diferenciace podmínky udělování státního souhlasu duchovním a administrativní podrobnosti pro hospodářské zabezpečení.

V lednu 1951 s účinností od 1. listopadu 1949 *udělil* Státní úřad pro věci církevní *souhlas* se zřízením náboženských obcí (farností, sborů) Evangelické církve metodistické, Jednoty českobratrské, Bratrské jednoty baptistů (Chelčického) a nakrátko do roku 1952 též Církve adventistů sedmého dne.⁷⁹ Dne 6. dubna 1950 byla *zakázána* církev Ježíše Krista Svátých posledních dnů (mormoni). V prosinci 1951 byla s předběžným státním souhlasem vyhlášena autokefalita (samostatnost) pravoslavné církve v Československu, jejíž ústavu (vnitřní předpis) schválil SÚC svým výnosem ze dne 12. 12. 1959.

Povolení činnosti se od roku 1956 objevilo ve formě výnosů ústředního orgánu státní správy (SÚC), přičemž další rozhodování, zejména o zřizování organizačních jednotek a státním souhlasu pro jednotlivé duchovní zůstalo KNV.

⁷⁸ Srov. účinný § 9 a násl. zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech): „*Na návrh ministerstvo kultury po příslušném řízení rozhodne o registraci.*“

⁷⁹ Dle výnosu SÚC ze dne 17. května 1951, č. j. 11847/51-I/2-SÚC. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 156.

Tímto způsobem byla povolena činnost náboženské společnosti Sborny věřících v Krista,⁸⁰ Církve novoapoštolské,⁸¹ a to s povolením založit si pouze jednu náboženskou obec, a (opět) Církve adventistů sedmého dne.⁸²

Po komunisty zinscenované faktické likvidaci řeckokatolické církve v roce 1950 s cílem převést její členy do církve pravoslavné byla její legální činnost částečně obnovena až v roce 1968. K *povolení*, i když právně církev nikdy nebyla zrušena, došlo usnesením vlády č. 205/1968 ze dne 13. června 1968, na které navazovalo vládní nařízení, které zajišťovalo této církvi hospodářské zajištění státem.⁸³ V roce 1989 byla vládním usnesením č. 20/1989 povolena činnost Apoštolské církve.

Jako spolek, nikoliv jako náboženská společnost, působili do 4. 4. 1949 rovněž Svědkové Jehovovi, kteří byli rozpuštěni výměrem ministerstva vnitra⁸⁴ a nadále zůstali vůči státním orgánům v pozici nepovolené sekty.

Na konci roku 1989 v ČSSR legálně působilo 19 církví a náboženských společností: Apoštolská církev, Bratrská jednota baptistů, Církve adventistů sedmého dne, Církve bratrská, Církve československá husitská, Církve řeckokatolická, Církve římskokatolická, Českobratrská církev evangelická, Evangelická církev metodistická, Jednota bratrská, Křesťanské sbory, Náboženská společnost československých unitářů, Novoapoštolská církev, Pravoslavná církev československá, Reformovaná křesťanská církev na Slovensku, Slezská církev evangelická augsburského vyznání, Slovenská evangelická církev augsburského vyznání, Starokatolická církev a Židovské náboženské společnosti.⁸⁵

V letech 1948–1989 zakázané (nepovolené) náboženské společnosti byly povoleny (registrovány) po roce 1990 (např. Svědkové Jehovovi, mormoni).

6. Právní subjektivita církví a náboženských společností

Přijetí Ústavy 9. května, která vztah státu a církví výslovně neřešila, a především zrušení „*všech předpisů*“, které do té doby upravovaly právní poměry církví a náboženských společností, vytvořily dosti nejistou situaci. Úprava ústavní i zákonná totiž pro svou stručnost ponechávala řadu otázek nedotčených a vy-

⁸⁰ Výnos SÚC ze dne 11. února 1956, č. j. 1119/1951-nek. odd. SÚC. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 152.

⁸¹ Výnos SÚC ze dne 29. března 1956, č. j. 2480/56-nek. odd. SÚC. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 153.

⁸² Výnos SÚC ze dne 18. září 1956, č. j. 80 896/56 D I/3 MŠK

⁸³ Vládní nařízení č. 70/1968 Sb., o hospodářském zabezpečení církve řeckokatolické státem, ze dne 13. června 1968.

⁸⁴ Výměr ministerstva vnitra ze dne 4. 4. 1949, č. j. 3111/25-31/12-1948-VB/3, kterým bylo rozpuštěno Mezinárodní sdružení badatelů Bible, československá větev.

⁸⁵ Srov. Černý, P. Církve a náboženské společnosti v ČSSR, třetí doplněné a upravené vydání. Sekretariát vlády ČSR pro věci církevní: Praha, 1989.

tvářela mnoho mezer. Tato situace panovala i ve sféře právní subjektivitě církví a náboženských společností, z nichž nejzásadnější otázky vyvolávalo postavení církve římskokatolické. Do té doby na základě recipované rakousko-uherské legislativy se za právnické osoby (veřejného práva) považovaly jednotlivé církevní organizační složky (úřady a ústavy). Církvi římskokatolické jako celku zpravidla nebyla právní teorií přisuzována veřejnoprávní subjektivita pro její mezinárodní rozměr (mimostátní charakter).⁸⁶ Právní doktrína konce 80. let se nedostatečně systematicky ústavy z roku 1948 a konfesních předpisů z roku 1949 již neobávala věnovat kritickou poznámku.⁸⁷ Hlavním cílem i důsledkem tehdejší legislativy tak mělo být každopádně zpochybnění subjektivit uznávaných církví a náboženských společností jako korporací veřejného práva, a to ruku v ruce s odstraňováním i jednotlivých přesahů činnosti církví do veřejné sféry.

Pouhým zrušením dřívějších právních předpisů podle § 14 zákona č. 218/1949 Sb. církve a náboženské společnosti neztratily charakter samostatných korporací, resp. právnických osob, a to ani v případě majetkových souborů (kostely, fondy, nadace), které např. sovětská socialistická právní teorie neuznávala.⁸⁸

Podle § 563 zákona č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ze dne 25. října 1950 způsobilost k právům a povinnostem právnických osob, které dosud trvají, zůstává až do nové zákonné úpravy nedotčena. Ani občanský zákoník č. 40/1964 Sb. nezrušil právnické osoby, které vznikly před jeho účinností, tj. před dnem 1. 4. 1964. S tímto závěrem se i ve vztahu k církevním právnickým osobám ztotožnil i Ústavní soud.⁸⁹ Ten rovněž konstatoval, že je všeobecně známou skutečností, že při získávání církevního majetku bývalými socialistickými organizacemi (např. pro úkoly investiční výstavby, popř. jiné obdobné úkoly tzv. společenské potřeby), vystupovaly církevní složky (např. kostely, fary, nadace, samostatné fondy, obročí, benefícia apod.) i nadále jako účastníci právních úkonů nebo jako účastníci řízení. Při takovýchto právních úkonech jednal za církevní složky duchovní správce, který byl podle organizační struktury církve pověřen správou majetku, jehož se právní úkon týkal.⁹⁰

⁸⁶ Srov. např. Kindl, V., Mikule, V. Právně historická expertiza Univerzity Karlovy v Praze právního postavení tzv. katolického církevního majetku v druhé polovině 19. a ve 20. století na území dnešní ČR (Veřejnoprávní omezení vlastnického práva Církve římskokatolické na území České republiky [nástin]), část. I. a II.

⁸⁷ Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 23, str. 101 a 107.

⁸⁸ Tento závěr i Kindl, V., Mikule, V. Právně historická expertiza, část III./2., s odkazem na: Učebnice občanského a rodinného práva, I. Orbis: Praha, 1953, str. 84–86.

⁸⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 26. listopadu 2007, sp. zn. IV. ÚS 34/06, k tzv. historickým právnickým osobám.

⁹⁰ S odkazem na stanovisko Ministerstva financí ve formě opatření ze dne 11. 9. 1967, č. j. 314/32128/67, ve věci oprávnění složek Římskokatolické církve k majetkovým dispozicím po dohodě s Ministerstvem spravedlnosti, Ministerstvem kultury a informací a Nejvyšším soudem a Generální prokuraturou, uveřejněné jako Sdělení č. 32 v ročníku 1967 Sbírký

Pouňorová jurisprudencí se této problematice každopádně nevěnovala systematicky, nýbrž toliko při řešení konkrétních problémů právní praxe. Např. Stanovisko SPVC vydané k dotazu generální prokuratury ohledně právní subjektivitě kostelů vyjadřovalo spíše cíle církevní politiky snažící o maximální zjednodušení církevní infrastruktury pro její snadnější kontrolu než aktuální právní stav. Stanovisko mělo zajišťovat státu odúmrť v situacích, kdy byla závěť zůstavitelem vystavena ve prospěch *kostela*.⁹¹ Přímo vnitřní rozpornost a neprostou nepodloženost úředních stanovisek k právním otázkám bez respektu k judikatuře ilustrují např. rozpory Sekretariátu pro věci církevní ČSR a SSR v situaci, kdy slovenský orgán v roce 1970 vydal směrnici k činnosti řeholních společností,⁹² ve které mj. zdůraznil všeobecný státní dozor a dozor nad „majetkem řeholních společností“ a rovněž vyhradil ministerstvu kultury právo „určovat sídlo řeholních společností“, zjevně tedy považoval jejich subjektivitu za nespornou. V celostátní oficiální publikaci v roce 1977 je k této směrnici již připojen v kritickém tónu komentář, který upozorňuje, že obdobná směrnice nebyla vydána v ČSR a činnost řeholních řádů označuje za „faktickou“, neboť v důsledku § 14 zákona č. 218/1949 Sb. postrádá jejich působení „právního podkladu“, což implikuje tezi o zániku právní subjektivitě.⁹³ Táž publikace však na jiném místě bez jediného argumentu konstatuje, že vlastní právní subjektivitu nemají toliko ženské řehole.⁹⁴ Snahu o faktické zbavení určitého subjektu vlastnických či jakýchkoliv práv jiných prostým konstatováním neexistence právní subjektivitě lze směle označit za jeden z „oblíbených triků totalitních států“, které vždy vyvolávaly dojem přísné legální postupu.⁹⁵

Z dobové judikatury však lze poukázat na rozhodnutí Nejvyššího soudu, který na základě ustanovení § 10 odst. 2 zákona č. 218/1949 Sb. a § 26 odst. 4 vládního nařízení č. 219/1949 Sb. dospěl opakovaně k závěru, že římskokatolické kostely či proboštské beneficium si ponechávají svou právní subjektivitu (sp. zn. 1 Ec 73/57, sp. zn. Ec 365/57). Rovněž v pozdějších stanoviscích nejvyššího soudu byl potvrzen charakter církevních institucí ve smyslu ustanovení § 488 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník (sp. zn. Cpj 196/66, sp. zn. NcS 79/67).

instrukcí a sdělení ministerstva spravedlnosti; i pozdější judikaturu obecných soudů např. rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 4. 5. 1994, sp. zn. 3 Cdo 228/93, Právní rozhledy, roč. 1994, č. 8, str. 294.

⁹¹ Stanovisko SPVC MK ČSR k dotazu Generální prokuratury č. j. III/1 Pz 2804/78 ze dne 2. 1. 1980. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, Doplněk I., str. 16.

⁹² Smernice Ministerstva kultury Slovenskej socialistickej republiky z 30. júla 1970 k činnosti rehoľných spoločností v Slovenskej socialistickej republike. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 77–79.

⁹³ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 77.

⁹⁴ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 13.

⁹⁵ Srov. nálezy Ústavního soudu ze dne 7. prosince 2005, sp. zn. IV.ÚS 412/04; a ze dne 21. listopadu 2007, sp. zn. IV. ÚS 34/06.

Konečně lze poukázat na výkladové stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR, a to ze dne 7. července 1982, sp. zn. Cpjf 82/82. Ve smyslu tohoto stanoviska byl do církevního majetku zahrnován majetek kostelů, řádů, kongregací, nadací, církevních fondů a podobně, přičemž „subjektem těchto jednotlivých druhů církevního majetku byla uvedená jednotlivá zařízení církve“, jakož i to, že „vzhledem k tomu, že právní úprava obsažená v zákoně č. 218/1949 Sb. [...] nařízení č. 219/1949 Sb. [...] nedoznaly podstatné změny, je třeba i nadále vycházet z toho, že jednotlivé instituce římskokatolické církve lze považovat za jiné [...] organizace (ve smyslu ustanovení § 488 o. z.) [...] pokud tyto instituce mají podle své organizační struktury v rámci římskokatolické církve postavení právnických osob (např. kostely, fary, nadace, samostatné fondy, obročí, benefícia [...]).“⁹⁶

Lze tedy uzavřít, že církevní instituce si přes na slovo skoupou zákonnou úpravu podržely právní subjektivitu jako organizace „jiné než socialistické“, podle § 488 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník. Současný zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), resp. před ním zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností, již zavedly novou samostatnou právní úpravu týkající se registrace (nových) církví a náboženských společností a evidence jejich církevních právnických osob.⁹⁷

7. Právní povaha církevního majetku

Problematika povahy církevního majetku nebyla v době socialismu v teoretické rovině předmětem právních sporů, přesněji řečeno ani hlubšího zájmu. Jednak proto, že církve na přelomu 40. a 50. let 20. století přišly o veškerý hospodářský majetek, a jednak proto, že ani s tím, co jim zbylo (zejm. kultovní budovy: kostely, kaple, modlitebny), nemohly volně vstupovat do hospodářských a právních vztahů přes státní dozor i z povahy věcí samých. Vlastní průběh zabírání církevního majetku hned z počátku komunistické vlády podle různých předpisů již přesahuje rozsah této statě.⁹⁸

⁹⁶ Citace i judikáty v odstavci dle Kindl, M. Malá poznámka k právní subjektivitě církevních institucí v minulosti. Bulletin advokacie, 1994, číslo 5, str. 15.

⁹⁷ K tomu podrobněji např. Jäger, P. Církve a náboženské společnosti v České republice a jejich právní postavení. CDK : Brno, 2006.

⁹⁸ K odejmutí církevního majetku a dalším majetkovým krivdám docházelo především na základě zákona č. 142/1947 Sb., o revisi první pozemkové reformy, nebo podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě); zákona č. 185/1948 Sb., o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a o organizaci státní ústavní léčebné péče; zákona č. 169/1949 Sb., o vojenských újezdech; zákona č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon); zákona č. 125/1948 Sb.,

Úřední i soudní výklad se shodoval na tehdy již reziduální *soukromé* povaze církevního vlastnictví se zvláštními prvky trestněprávní ochrany z důvodu existence *hospodářského zabezpečení*.

Pro úplnost uvedme, že pokročilá socialistická doktrína rozlišovala mezi několika typy vlastnictví, a to na základě Ústavy z roku 1960. Jednak to bylo jako základní druh 1) socialistické společenské vlastnictví vyskytující se jako ve formě státního vlastnictví nebo družstevního vlastnictví. Pak to bylo 2) osobní vlastnictví občanů. Konečně třetím druhem vlastnictví, které již nepožívalo ústavní ochrany, bylo 3) *soukromé vlastnictví*, ovšem pouze jako relikv buržoazního právního řádu. Typicky se jednalo o pozůstatky drobného hospodářského vlastnictví fyzických osob, doktrínou považovaného za druh okrajový a přechodný.⁹⁹

Z právně relevantních pramenů bylo publikováno jen nemnoho stanovisek úředních a soudních orgánů, které postačovaly pro řešení běžných právních problémů. Ze stanoviska¹⁰⁰ Generální prokuratury ze dne 20. května 1954, č. T 282/54-ZO-33, respektovaného i ze strany SPVC, plyne, že majetek církví a náboženských společností *není v socialistickém vlastnictví osobním* a nebyl nikdy zestátněn. Vlastnictví církví a církevních institutů trvá, přičemž stát na majetek toliko dozírá. Konstatuje tedy, že se jedná o *vlastnictví soukromé*,¹⁰¹ které je pod dozorem a zvláštní ochranou státu, který vynakládá věcné náklady na jeho uchování. SPVC ve svém vlastním stanovisku ze dne 1. března 1972, č. j. 5 345/72-C,¹⁰² rovněž zdůrazňuje, že církevní vlastnictví je *vlastnictvím soukromým*, a to na základě interpretace rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR, uveřejněného ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod č. 47/1971 Sb., který i určitému církevnímu majetku přisoudil trestněprávní ochranu jako majetku v socialistickém vlastnictví (§ 139 trestního zákona), neboť podle zákona č. 218/1949 Sb. stát na církevní budovy a bohoslužebné potřeby přispívá.

Subjekty vlastnického práva byly jednotlivé církevní právnické osoby,¹⁰³ ačkoliv úřední výklad SPVC byl mnohdy nejednoznačný, což patrně souvisí i s tendencí v duchu *církevní politiky* církve postupně redukovat. Snaha o právně

o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku; zákona č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení; na základě vyhlášky č. 351/1950 Ú. l. I., o převzetí správy některých majetkových podstat náboženským fondem; či nařízení č. 55/1954 Sb., o chráněné oblasti Pražského hradu. Blíže k pozemkové reformě např. Janišová, M., Kaplan, K. Katolická církev a pozemková reforma 1945–1948. ÚSD AV ČR-Doplněk: Praha-Brno, 1993.

⁹⁹ Srov. např. Zdobinský, S., Matoušek, S. a kol. Státní právo ČSSR. Panorama: Praha, 1985, str. 96–97, 103.

¹⁰⁰ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 277. K těmto formám vlastnictví viz také příspěvky Petra Bělovského a Radoslava Procházky v této knize.

¹⁰¹ Tento závěr i Kindl, V., Mikule, V. Právně historická expertiza, část III./2.

¹⁰² Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 278.

¹⁰³ Kindl, M. Malá poznámka k právní subjektivitě církevních institucí v minulosti, cit. výše, pozn. č. 96, str. 15.

nepodložené zjednodušování problematiky se projevovala i sníženým respektem k soudní judikatuře, resp. jejím malým významem při realizaci církevní politiky, ve které převažovala mimoprávní argumentace.¹⁰⁴

Při zákazu činnosti církve či náboženské společnosti stát považoval její majetek za *res nullius* a přebíral jej sám.¹⁰⁵

Z již výše komentovaného zákona č. 218/1949 Sb. plynul *státní dozor* nad církevním majetkem (§ 10 odst. 1) a podmínění majetkových dispozic *státním souhlasem*. Podle významu a výše majetkové dispozice byly příslušnými orgány ONV a KNV.

7.1 Přijímání darů ze zahraničí

Zvláštní pozornost věnoval SPVC přijímání zahraničních darů církvemi, ať již darů finančních, či věcných. Podle směrnice ze dne 27. listopadu 1970, č. j. 16 039/70-III bylo přijetí *jakéhokoliv* daru ze zahraničí podmíněno vždy předchozím souhlasem KNV, příp. přímo SPVC. Odepření souhlasu bylo výslovně deklarováno jako možné zejména z politických důvodů. Směrnice dále interpretovala přijetí daru bez státního souhlasu nebo přijetí daru zdánlivě samotným duchovním jako fyzickou osobou jako neplatný právní úkon. Při zjištění posledně uvedeného případu mohl duchovní navíc očekávat *církevněpolitický zárok*.¹⁰⁶ Navzdory církevně politickým aspektům SPVC ve směrnicích připomínal, že „*Státní banka československá má také zájem na zahraničních peněžních darech, které jsou důležitým devizovým přínosem pro naše hospodářství*“.¹⁰⁷

8. Trestní právo a svoboda vyznání

Konfesní právo již od dob Rakouska-Uherska zahrnovalo normy trestního práva i správních deliktů. Význam trestního práva se pochopitelně nesnížil ani v podmínkách *zostřené třídní boje*, naopak přibýly nové skutkové podstaty a do života církve výrazně zasáhly i další trestní normy, které samy o sobě nebyly ustanoveními práva konfesního, ty ovšem nyní nejsou předmětem našeho zájmu.

¹⁰⁴ Srov. též Kindl, V. Judikatura československých soudů, cit. výše, pozn. č. 28, str. 566.

¹⁰⁵ Např. osud církve adventistů sedmého dne, jejíž činnost byla zakázána 1. října 1952, jak plyne z výnosu č. j. 10 886/56 z 13. srpna 1956 – SÚC. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 155.

¹⁰⁶ Fakticky se mohlo jednat o jakýkoliv šikanózní postup či přímo odejmutí státního souhlasu; Příloha 1 (Pokyny na řešení problematiky zahraničních darů církvím a duchovním osobám) k Pokynu Ministerstva kultury ČSR ze srpna 1972, č. j. 12 852/1972-VII, k doplnění směrnice SPVC MK ČSR č. j. 16 039/1970-III. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 232.

¹⁰⁷ Příloha č. 2 k výše uvedenému Pokynu. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 232.

Uvedme jen ty podstatné, které z trestního práva demokratického právního státu po roce 1989 zmizely.

8.1 Zneužívání náboženské funkce (kazatelnicový paragraf)

V podmínkách první republiky to byl původně zákon č. 111/1919 Sb., jímž se doplňuje § 303 tr. z.,¹⁰⁸ ze dne 20. února 1919, kterým se rozšířilo ustanovení § 303 trestního zákona, formálně nadepsané jako *urážka církve nebo společnosti náboženské zákonně uznané*. První odstavec obsahoval skutkovou podstatu urážky učení, obyčejů nebo zřízení státem uznaného církve nebo duchovního, trestnou, pokud se nejednalo o trestný čin rušení náboženství (§ 122), tuhým vězením od jednoho do šesti měsíců. Druhý odstavec stanovoval, že stejně bude potrestán duchovní kteréhokoliv vyznání nebo osoba v obdobném postavení, která při úkonu náboženském kritizuje zákony nebo nařízení vlády, doporučuje nebo kritizuje určité politické organizace nebo strany, nebo zasahuje do volebního zápasu, ať ve prospěch, ať ke škodě některých kandidátů nebo stran.

Mírou svého politického využití proslulý zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, ze dne 6. října 1948, ve svém § 28 přímo zakotvil skutkovou podstatu *zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce*. Podle tohoto ustanovení byl potrestán tuhým vězením od jednoho měsíce do jednoho roku ten, kdo zneužije výkonu svého úřadu duchovního nebo podobné funkce k vykonávání vlivu na věci politického života ve směru nepříznivém lidově demokratickému řádu republiky.¹⁰⁹ Následný zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, ze dne 12. července 1950, uvedené ustanovení přeformuloval. Gumové ustanovení § 123 trestního zákona nadále postihovalo každého, kdo zneužije výkonu své duchovenské činnosti nebo podobné své náboženské funkce v úmyslu vykonávat na věci politického života „*vliv nepříznivý pro lidově demokratický řád republiky*“. Pachatel byl potrestán trestem odnětí svobody až na tři léta. Až na pět let odnětí svobody mohl být odsouzen ten, kdo se dopustil uvedeného činu tím, že *odepře vykonat náboženský úkon*. Kvalifikovaná skutková podstata myslela především na odepření např. katolických svátostí exkomunikovaným komunistům.¹¹⁰ Prof. Josef Tureček celé ustanovení oproti úpravě prvorepublikové hodnotil kladně, neboť duchovní měl nově právo „*věnovat se politickým problémům, které řeší náš pracující lid vedený dělnickou třídou*“, avšak toliko v intencích svých

¹⁰⁸ Zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích, ze dne 27. května 1852, účinný v ČSR až do roku 1950.

¹⁰⁹ Před Státním soudem stanulo jen v roce 1949 i s obviněním z dalších trestných činů 182 duchovních. Rázek, A. Exkomunikační dekrety, cit. výše, pozn. č. 9, str. 175.

¹¹⁰ Na základě již zmiňovaných exkomunikačních dekretů. Jejich aplikace, tzn. prokázání odepření svátosti exkomunikovanému komunistovi s odvoláním na dekret, byla zpočátku souzena jako trestný čin velezrady. Rázek, A. Exkomunikační dekrety, cit. výše, pozn. č. 9, str. 173.

povinností pomáhat lidu „v jeho budovatelské práci“, neboť „žádný stát nemůže ve svém středu trpět nepřátele“ a církve mají na výběr toliko „jít s kořistníky za válečnou vichřicí, anebo s lidmi dobré vůle [...] za šťastným socialistickým zítřkem lidstva“.¹¹¹

Dobová doktrína za prostředky zneužití funkce duchovního považovala např. „brojení proti některé politické straně, odborové, družstevní nebo jiné organizaci, které lid vytváří k uplatňování svých demokratických práv, kritisování veřejných věcí, zejména kritisování zákonů, zlehčování významu resoluce lidových orgánů a brojení proti jejímu provedení“.¹¹² Trestný čin mohl spáchat duchovní uznané církve, ale i činitel jakékoliv sekty, i když takové sdružení nebylo organizováno jako církev či náboženská společnost,¹¹³ dokonce i laik např. při výuce náboženství.¹¹⁴

Novým (socialistickým) poměrům se přizpůsobil § 101 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, který pod obecnějším vymezením *zneužívání náboženské funkce* rozuměl zneužití náboženské funkce v úmyslu nepříznivě ovlivňovat věci obecného zájmu, a to z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky. Hrozil trest odnětí svobody až na tři léta. Pro zmiňované nepřátelství podle dobového výkladu bylo symptomatických několik prvků: a) historické kořeny u dosud žijících příslušníků vykořisťovatelských tříd, vnější vliv revanšistů působících na západní hranici, působení mezinárodních organizací s vlivem na jednotlivce a skupiny obyvatel (zjevně myšlena římskokatolická církev); b) od nepřátelství je nutno odlišovat pouhou politickou, ideologickou, kulturní a morální nevyspělost některých pracujících, přičemž za znaky nepřátelství lze považovat třídní podstatu nepřátelství, celkový vyhraněně záporný vztah k socialistickému zřízení, soustavně projevovaný záporný vztah k některému dílčímu rysu socialistického zřízení; c) diferencovaná intenzita nepřátelství se odráží v různých skutkových podstatách.¹¹⁵ Podle novějšího výkladu k dokonání postačilo začít i bezvýsledně působit byt na jednoho člověka.¹¹⁶

Tato skutková podstata byla zrušena zákonem č. 159/1989 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon, zákon o přečinech a trestní řád, ze dne 13. prosince 1989.

¹¹¹ Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 19, str. 326, uprostřed.

¹¹² Šimák, J., Dolenský, A., Pindryčová, L. a kol. Trestní zákon. Komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb. Orbis: Praha, 1953, komentář k § 123, str. 212, s odkazem na č. 18/49 Sb. rozh.

¹¹³ Srov. i Glogar, R. a kol. Trestní zákon. Komentář. Orbis: Praha, 1958, komentář k § 123, str. 362.

¹¹⁴ Srov. např. Nezkušil, J. a kol. Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část. Třetí, částečně přepracované vydání. Orbis: Praha, 1976, str. 35.

¹¹⁵ Breier, Š., Burda, A., Farkaš, Z. a kol. Trestní zákon. Komentář. Orbis: Praha, 1964, výklad obecně k trestným činům proti základům republiky, str. 273 a n.

¹¹⁶ Matys, K. a kol. Trestní zákon. Komentář. II. Část zvláštní. 2. přepracované a doplněné vydání. Panorama: Praha, 1980, komentář k § 101, str. 414.

8.2 Maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi

Zcela zásadní význam pro *církevní politiku* státu měly skutkové podstaty obsažené v §§ 173 a 174 trestního zákona č. 86/1950 Sb. V návaznosti na totalitní systém udělování státního souhlasu, zcela ovládající personální otázky církvi, zůstávali duchovní bez státního souhlasu nejen bez ekonomického zajištění, ale pokud navíc dále (dobrovolně a zdarma) vykonávali duchovenskou činnost, byli potrestáni přísným odnětím svobody až na tři léta. Stejný trest čekal ty duchovní, kteří vykonávali duchovenskou činnost na místě, pro které nebyli ustanoveni se státním souhlasem (např. bohoslužby, zpovědi v jiných farnostech). Až pětiletým trestem odnětí svobody byl potrestán ten, kdo jiného (tj. duchovního i laika) ustavil k výkonu duchovenské činnosti bez státního souhlasu, což se týkalo především církevních nadřízených, biskupů (§ 173 odst. 1, 2, 3). Na kohokoliv se vztahoval trestní postih za jednání vymezené obecně jako maření a ztěžování výkonu státního dozoru nad církví nebo náboženskou společností, za což hrozilo až 5 let odnětí svobody. Jakékoliv jiné porušení zákona o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem bylo ve stejné trestní sazbě (§ 174 odst. 1, 2). Podle dobové doktríny bylo rovněž nerozhodné, zda se jednalo o církev nebo náboženskou společnost povolenou či zakázanou.¹¹⁷

Ode dne 1. ledna 1957 došlo zákonem č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb., k výraznému zjednodušení těchto skutkových podstat. Nově formulované obecnější ustanovení § 173 trestního zákona č. 86/1950 Sb. pokrývalo jednání spočívající v porušení ustanovení zákona o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem v úmyslu mařit nebo zatěžovat výkon státního dozoru nad církví nebo náboženskou společností s hrozbou trestu odnětí svobody až na dvě léta. Tatáž skutková podstata se pak objevila i v zákoně č. 140/1961 Sb., trestní zákon, pod § 178 až do svého zrušení po listopadu 1989. Doktrína předpokládala, že ustanovení se bude vztahovat jak na duchovní, tak na jiné osoby, které jednájí v rozporu se zákonem č. 218/1949 Sb. v jakémkoliv směru.¹¹⁸ Judikaturou¹¹⁹ byl tento výklad potvrzen tak, že se ustanovení § 178 vztahuje jak na duchovní, tak řadové věřící, kteří např. umožní nekontrolované příjmy a výdaje církvi a náboženských společností. Skutkovým základem stanoviska byly případy věřících, kteří „*období let 1968 a 1969*“ využili pro finanční sbírky na opravy či výstavbu kostela, jejichž výtěžek však ponechávali u pověřeného občana, který z něj hradil stavební materiál, to vše, aniž by se organizace sbírky účastnil kněz, který by tyto prostředky vykázal pro účely

¹¹⁷ Glogar, R. a kol. Trestní zákon. Komentář. Orbis: Praha, 1958, komentář k § 173, str. 456.

¹¹⁸ Breier, Š., Burda, A., Farkaš, Z. a kol. Trestní zákon. Komentář. Orbis: Praha, 1964, komentář k § 178, str. 475.

¹¹⁹ Stanovisko trestního kolegia Nejvyššího soudu SSR, ze dne 3. června 1971, sp. zn. Tpj 19/71. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 204.

státního dozoru. V dalším významném rozsudku¹²⁰ se Nejvyšší soud SSR zabýval otázkou trestního postihu činnosti římskokatolického kněze, který na soukromé chatě pro 7 věřících vykonával náboženské obřady a v kostele pro ně odsloužil mši. Nejvyšší soud SSR konstatoval, že z Metodických pokynů Ministerstva kultury SSR – Sekretariátu pro věci církevní ze dne 28. ledna 1970, č. 577/70, plyne, že duchovní smí vykonávat duchovenskou činnost mimo obvod své farnosti pouze se souhlasem ONV, v obvodě kterého chce tyto úkony vykonat. Zároveň, pokud se jedná o mše *soukromé*, je vyžadován rovněž souhlas ONV, který stanoví, že duchovní může sloužit soukromé mše *pouze* bez účasti veřejnosti. Dospěl k závěru, že obviněný kněz vykonal náboženské úkony mimo obvod své farnosti, „*navíc i v jiném okrese*“, a na takovém místě, kde nebyla možná kontrola, zda se náboženské úkony nezneužívají k nenáboženským účelům. Obviněnému knězi navíc přitížilo, že „*k pobytu na chatě byli vybráni sami mladí lidé*“.

Skutková podstata byla vypuštěna zákonem č. 159/1989 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon, zákon o přečinech a trestní řád, ze dne 13. prosince 1989.

8.3 Porušení zákona o právu rodinném

Do třetice všeho pokrokového uveďme ustanovení § 45 zákona č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních, později § 207 trestního zákona č. 86/1950 Sb., jež ilustruje důslednost kulturního boje, snahu o převýchovu nového člověka a nahrazení starých tradic novými, rovněž v oblasti práva rodinného, manželského. Se zavedením obligatorního civilního sňatku zákonem č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, vzrostl zájem režimu na tom, aby se lidé, byť jen vnitřně, bez právních účinků, nedrželi dřívější tradiční formy uzavření manželství před oltářem. Duchovní, který by porušil, byť jen z nedbalosti, ustanovení zákona o právu rodinném, zejména tím, že vykoná *sňatkové obřady náboženské* s osobami, které spolu *neuzavřely manželství*, byl potrestán odnětím svobody až na jeden rok. V praxi tedy všichni snoubenci museli nejdříve na MNV a teprve poté navštívit kostel, kde mohlo proběhnout toliko *požehnání novomanželům*, resp. udělení svátosti manželství, ovšem pouze takovým způsobem, který nepřipomínal církevní uzavření manželství a nemohl tak vyvolat mylný dojem přítomných o podstatě aktu. Na duchovním tak spočívala povinnost ověření, zda snoubenci/novomanželé před církevními obřady uzavřeli civilní sňatek (postačilo zavinění z nedbalosti). Trestný čin mohl spáchat toliko duchovní, lhostejno, zda měl státní souhlas či nikoliv.¹²¹ Snoubenci a svědci

¹²⁰ Závazné stanovisko Nejvyššího soudu SSR ze dne 13. srpna 1981, sp. zn. 4 Tz 48/81. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, Doplněk I. str. 17–19.

¹²¹ Šimák, J., Dolenský, A., Pindryčová, L. a kol., cit. výše, pozn. č. 112, komentář k § 107, str. 378.

mohli být potrestáni ve spojení s § 7 trestního zákona č. 86/1950 Sb. jako návodci a pomocníci k trestnému činu. Pokud by vykonání svatebního obřadu mělo být zároveň prostředkem k ovlivnění politického života ve směru nepřiznivém pro lidově demokratický řád republiky, nastupovala kvalifikace podle § 123 trestního zákona č. 86/1950 Sb.¹²² Až do obnovy poměrů v listopadu 1989 v zákoně č. 140/1961 Sb., trestní zákon, existovala v § 211 táz skutková podstata porušování zákona o právu rodinném.

Ustanovení § 211 bylo zrušeno rovněž zákonem č. 159/1989 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon, zákon o přečinech a trestní řád, ze dne 13. prosince 1989.

9. Rodinné právo

Zuřící kulturní boj nemohl ponechat beze změn jednu z nejkonzervativnějších právních a sociálních institucí – manželství. Pod transparentem budování nové pokrokové společnosti s mávátkem sekularizace právního řádu byl v rámci právníké dvouletky vydán zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, ze dne 7. prosince 1949. Podle ustanovení § 2 bylo možno manželství uzavřít *výhradně* před místním národním výborem, jednalo se tedy o obligatorní civilní formu sňatku. Sňatkové náboženské obřady sice byly *dovoleny* (§ 7), bylo je však možno vykonat *až po uzavření manželství před MNV*, přičemž opačný postup byl trestný. Rovněž pozdější zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve svém § 10 stanovoval, že náboženské sňatkové obřady nejsou dovoleny před uzavřením manželství.

Důvodem této budovatelské změny rodinného práva byla podle důvodové zprávy společenská funkce manželství s cílem vychovávat socialistické občany a oprávněný vliv státu na manželství od jeho vzniku, neboť veřejná moc přebírá jeho plnou ochranu a ekonomické zabezpečení rodiny hospodářským zřízením lidově demokratického státu.¹²³ Parlamentní rozprava k nové koncepci rodinného práva byla rovněž vhodnou příležitostí, aby ministr Čepička obsáhlým projevem poukázal na „*zavilou nenávist vatikánských zaprodanců*“, kteří „*vyvolávají belzebuby, aby staronovými strašáky balamutili naši veřejnost*“. Nikoliv kulturním bojem, nýbrž „*taktním zřetelem na náboženské potřeby lidu*“ vysvětloval prof. Josef Tureček tento krok lidově demokratického státu, který nepřipouští zneužívání náboženství jako „*nástroj a ochranu sobeckých zájmů utiskovatelských a vykořisťovatelských*“.¹²⁴

¹²² Šimák, J., Dolenský, A., Pindryčová, L. a kol., cit. výše, pozn. č. 112, komentář k § 107, str. 379.

¹²³ Stenografický záznam rozpravy k tisku č. 378 ze 7. prosince 1949. Digitální knihovna NS RČS, 1948–1954, 37. schůze, <http://www.psp.cz>.

¹²⁴ Tureček, J. Občanský sňatek, cit. výše, pozn. č. 17, str. 71–82. Srov. také Blažke, J. Ideové základy nového rodinného práva. Právník, ročník 1950, č. 1, str. 8–11.

Zcela zásadním rysem rodinného práva ve vztahu k církevním sňatkům i celé rodinné politiky bylo, s jakou urputností režim na překonávání přežitků staré doby trval a s jakou pečlivostí se snažil vymýtit tradiční pojetí sňatku ze života obyvatel.

Ještě do ustanovení § 211 trestního zákona č. 140/1961 Sb. se promítla skutková podstata *porušování zákona o právu rodinném*. Vztahovala se na toho, kdo při výkonu své duchovenské činnosti nebo podobné náboženské funkce porušil, byť i z nedbalosti, ustanovení zákona o právu rodinném, zejména tím, že vykonal náboženský sňatkový obřad s osobami, které spolu neuzavřely manželství.

Přesný postup výkonu náboženských sňatkových obřadů stanovil SÚC ve svém výnosu č. j. 295/51-I/1-Č-SÚC ze dne 7. října 1952.¹²⁵ Ustanovení zákona mělo být napříště rozuměno tak, že ve všech stádiích církevní sňatkové procedury (např. včetně předcházejících ohlášek) musí být patrné, že se jedná o požehnání již před MNV platně uzavřeného občanského sňatku. V ohláškách nesmělo být oznamováno, že „*sňatek hodlají uzavřít snoubenci*“ s uvedením dívčího jména snoubenky, nýbrž muselo být uvedeno výslovně, že „*sňatku pana X a paní Y, rozené Z bude požehnáno*“. Při samotném obřadu duchovní nesměl používat oslovení „*ženichu a nevěsto*“ a nesměl oslovovat ženu (slečnu) dívčím jménem, nýbrž pouze jako „*paní Y, rozenou Z*“. Nedodržením uvedeného postupu se oddávající vystavoval shora naznačenému trestnímu postihu.

Systematiku přístupu dokresluje např. vládní usnesení č. 161/P 1973.¹²⁶ Státní moc se v širším zápase o nového člověka měla soustředit na omezení vlivu církví představujících jedinou relevantní nemarxistickou ideologii ve všech oblastech života a nahradit ji vědeckým světovým názorem. Konkrétně mělo docházet k omezování vlivu církevních slavností a vytváření nových kulturních tradic, přičemž ty stávající dostávaly socialistický obsah. Zároveň bylo významnou úlohou ministerstva kultury *zvyšovat úroveň a přitažlivost* civilních obřadů, aby občané postupně upouštěli od „*nadbytečných*“ obřadů církevních.

10. Církevní školství, výuka náboženství a vzdělávání duchovních

10.1 Církevní školství

Architektem a propagátorem nové koncepce vzdělávacího systému byl ministr školství prof. PhDr. Zdeněk Nejedlý. Záměr zestátnit církevní školy se po únoru 1948 zcela podařil bez ohledu na protesty biskupů i věřících. V legislativní rovině se tak podkladem pro likvidaci církevního školství stal zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), ze dne 21. dubna

¹²⁵ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 199

¹²⁶ Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 84.

1948.¹²⁷ Jako účel jednotné školní soustavy bylo mj. stanoveno (§ 2): „*Školy [...] vzdělávají mládež v duchu pokrokových národních tradic a ideálů humanity, [...] Vedou ji k činné účasti na životě školy a na budovatelském díle republiky [...] Vychovávají národně a politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, statečně obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu.*“ Tomuto cíli zjevně nevyhovovaly školy přímo neřízené a nekontrolované ministerstvem školství. Podle § 4 odst. 1 zákona proto bylo stanoveno, že „*školy jsou učiliště státní*“ a podle § 7 ministerstvu školství a osvěty přísluší „*vrchní správa škol a dozor*“ na ně. Do roku 1948 měla katolická církev 6 gymnázií a 5 reálných gymnázií s celkem 2 497 žáky a více než stovku škol nižších.¹²⁸ Školská soustava byla následně konstruována jako instrument celoživotní indoktrinace marxisticko-leninskou propagandou. Až si Sekretariát pro věci církevní povzdchl, že „*pokud se budou vyskytovat jednotliví maturanti, kteří po absolvování naší socialistické střední školy podají přihlášku ke přijetí na některou bohosloveckou fakultu, nelze považovat dosavadní zaměření a obsahovou náplň vědeckoateistické výchovy na školách za dostatečné*“.¹²⁹ Nově koncipovaný marxisticko-leninský charakter školského působení vyžadoval rovněž, aby i učitelé na všech stupních škol byli „*vyrovnaní s náboženskou otázkou*“.¹³⁰ Po roce 1989 bylo církevní školství základní i střední opět obnoveno.¹³¹

10.2 Výuka náboženství

Ideový souboj s posledními přežitky starého světa se samozřejmě musel odehrát i o podmínky výuky náboženství na školách, která měla v českých zemích dlouholetou tradici (např. na rozdíl od modelu tzv. nedělních škol), typicky jako předmět *relativně povinný*. Ustanovení § 19 odst. 1 zákona č. 95/1948 Sb. ještě formálně stanovovalo, že škola je povinna starat se o náboženskou výchovu žáků *podle jejich náboženského vyznání*, vyjímajíc případy, kdy rodiče (zákonní zástupci) odhlásí dítě od této výchovy, což v podstatě znamenalo podržení si nakrátko

¹²⁷ Např. na Slovensku se tak stalo již nařízením SNR č. 5/1944 Zb. SNR, resp. nařízením č. 34/1945 Zb. SNR. O vývoji v Českých zemích hned po válce více např. Kaplan, K. Stát a církev Československu v letech 1948–1953, cit. výše, pozn. č. 4, str. 14–16.

¹²⁸ Mlýnský, J. Národní fronta s církevní politikou po únoru 1948. In: Různí (sborník/výběr). 30. výročí vydání církevních zákonů v Československu. SPVC MK ČSR: Praha, 1980, str. 146, pozn. pod čarou 2.

¹²⁹ Hájek, J. K problematice studia bohosloví v ČSSR. In: Aktuální otázky církevní politiky a vědeckého ateismu XIII. díl. SPVC MK ČSR: Praha, 1987, str. 9.

¹³⁰ Mlýnský, J. Vztah komunistické strany a socialistického státu k náboženství, církvím a věřícím. In: Různí (sborník/výběr). 30. výročí vydání církevních zákonů v Československu. SPVC MK ČSR: Praha, 1980, str. 5.

¹³¹ Blíže např. Jäger, P. Církev a náboženské společnosti v České republice a jejich právní postavení. CDK: Brno, 2006, str. 71 a n.

úpravy prvorepublikové. Dalšími opatřeními se však stát snažil faktický výkon práva navštěvovat náboženství eliminovat. Prováděcím vládním nařízením č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem, ze dne 18. října 1949, v ustanovení § 14 odst. 1 byla duchovním uložena povinnost vyučovat náboženství *bezplatně*, od čehož si režim sliboval „*oslabení jejich pozice i v této oblasti*“.¹³² Státní dozor byl zajišťován po stránce církevněpolitické okresními a krajskými národními výbory, především církevními tajemníky.¹³³ Postupným prohlubováním dozoru a faktickými a byrokratickými překážkami se výuka náboženství na školách stala prakticky nerealizovatelnou.¹³⁴ Pozdější školské zákony z roku 1953, 1960 a 1984 zajišťovaly leccos, nikoliv však již možnost výuky náboženství.¹³⁵

Nastavení podmínek pro výuku náboženství na školách bylo v normativních rukou ministerstva kultury (a informací). Výuka náboženství nebyla předmětem školního vyučování a týkala se žáků 2.–7. ročníku. Písemné přihlášky podepsané *oběma rodiči* přijímali ředitelé škol od 15. do 25. června. Z hlediska školních předpisů dozorovali výuku náboženství ředitelé škol a okresní školní inspektoři. Přípustná byla výuka v rozsahu maximálně jedné hodiny týdně.¹³⁶

V této situaci před pádem režimu bylo např. v Praze (oficiálně) přihlášeno k náboženství pouze 63 dětí (1987), v Severočeském kraji žádné dítě (1981–1983), resp. 3–5 (1984–1987).¹³⁷ Po roce 1989 byla dobrovolná výuka náboženství na školách obnovena.¹³⁸

¹³² Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 23, str. 109.

¹³³ Kindl, V., cit. výše, pozn. č. 23, str. 109, s odkazem na výnos Státního úřadu pro věci církevní č. 3561/50-1–2 z 18. 9. 1950.

¹³⁴ Balík, S., Hanuš, J. Katolická církev v Československu 1945–1989, cit. výše, pozn. č. 56, str. 218–220.

¹³⁵ Podle § 1 zákona č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953, bylo účelem školské soustavy produkovat „*nové socialistické občany – dělníky, rolníky a inteligenci*“; zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon), ze dne 15. prosince 1960, sledoval „*výchovu nového člověka*“ s cílem vytvářet „*nadšené budovatele komunismu*“ na základě „*vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu* [...]“, to vše „*pod vedením Komunistické strany Československa*“; a rovněž podle § 5 zákona č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol, sloužilo základní školství mj. k „*[...] výchově k vědeckému světovému názoru, ideově politické výchově, výchově k socialistickému vlastenectví, socialistickému a proletářskému internacionalismu* [...]“.

¹³⁶ Úplné znění směrnice z roku 1974 vyhlášeno ve Věstníku ministerstva školství a ministerstva kultury České socialistické republiky, ročník XXX, sešit č. 6 z 20 června 1974, citováno podle Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 180–183. Těto směrnici předcházela výnos ministerstva kultury a informací ze dne 22. října 1968, č. j. 14533/1968-C, o vyučování náboženství žáků škol I. cyklu.

¹³⁷ Balík, S., Hanuš, J. Katolická církev v Československu 1945–1989, cit. výše, pozn. č. 56, str. 220.

¹³⁸ Zákon č. 171/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol (školský zákon), ze dne 3. května 1990, novelizoval i § 5 zákona.

10.3 Vysoké školy a vzdělávání bohoslovců

Při brutálních změnách poměrů církvi a náboženských společností si pochopitelně nemohly udržet dosavadní status a následně ani holou existenci školy a ústavy mající za cíl poskytovat teologické vzdělání a akademické hodnosti duchovním, teologům a laickým pracovníkům církvi. Režim sledoval jednak maximální redukci počtu těchto zařízení a jednak získání faktické kontroly nad jednotlivými bohoslovci již při přijímacím řízení. Právním předstupněm pro zásah proti struktuře vyššího a vysokého školství bylo ustanovení § 3 zákona č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950, podle kterého postačovalo na zřízení a zrušení vysoké školy či změnu sídla *pouze nařízení vlády*.¹³⁹

Katolická církev měla v roce 1948 pro vzdělávání bohoslovců dvě bohoslovecké fakulty na univerzitách v Praze a v Olomouci se 183 posluchači a dále 12 bohosloveckých učilišť v diecézích s 503 posluchači. Řeckokatolická bohoslovecká fakulta v Bratislavě měla v té době 128 posluchačů a učiliště v Prešově 28 posluchačů. Evangelická bohoslovecká fakulta v Bratislavě měla 53 posluchačů a Husova evangelická fakulta v Praze 99 posluchačů.¹⁴⁰

Uvedeným zákonem byl veškerý majetek vysokých škol i majetek sloužící k zabezpečování studentstva bez náhrady *zestátněn*. Katolické bohoslovecké fakulty v Praze a Olomouci byly vyloučeny ze svých univerzit¹⁴¹ (§ 33), podle názoru dobové doktríny jako důsledek rovnosti konfesí dle § 16 odst. 2 Ústavy 9. května.¹⁴² V případě olomoucké teologie to byl akt již spíše formální, neboť vládním nařízením č. 112/1950 Sb. ze 14. července 1950 byla zrušena veškerá diecézní učiliště pro výchovu duchovních¹⁴³ a rovněž Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Olomouci. Ponechány byly toliko římskokatolické bohoslovecké fakulty v Praze a v Bratislavě, dále byly z původní jedné (československé) zřízeny dvě fakulty v Praze (československá a evangelická) a jedna (evangelická) ponechána v Bratislavě. Pražská fakulta byla v roce 1953 ze zřejmých důvodů navíc přesídlena z Prahy do Litoměřic. V souvislosti se zrušením řeckokatolické církve a tlakem na přechod k pravoslaví byla nově zřízena pravoslavná bohoslovecká fakulta v Praze (následně v Prešově). K vydávání dalších normativních předpisů byl zmocněn ministr pověřený řízením Státního úřadu pro věci církevní, který vykonával *státní správu a dozor* teologických fakult (§ 34), později ministerstvo kultury.

¹³⁹ Jedním z těchto nařízení byla zrušena např. i Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně (č. 81/1950 Sb., o některých změnách v organizaci vysokých škol, ze dne 27. června 1950).

¹⁴⁰ Mlýnský, J. Národní fronta s církevní politikou po únoru 1948, cit. výše, pozn. č. 128, str. 146, pozn. pod čarou 2.

¹⁴¹ Jen jako historickou poznámku uvedme, že teologická fakulta v Praze byla kanonicky zřízena 26. ledna 1347 a stala se součástí univerzity zřízené dne 7. dubna 1348 Karlem IV.

¹⁴² Tureček, J., cit. výše, pozn. č. 18, str. 235.

¹⁴³ Tedy ta učiliště a ústavy pro výchovu duchovních, které se stát zavázal § 12 zákona č. 218/1949 Sb. „*vydržovat*“.

I pozdější zákony č. 19/1966 Sb., o vysokých školách, ze dne 16. března 1966 a č. 39/1980 Sb., o vysokých školách, ze dne 10. dubna 1980, ponechaly ustanovení §§ 33 a 34 zákona č. 58/1958 Sb. v platnosti. SÚC a po něm ministerstvo kultury tak vydávaly vnitřní předpisy fakult, zřizovaly katedry, vydávaly směrnice pro přijímací řízení, organizační studijní a zkušební řády a všechny další související předpisy. Ani učebním osnovám teologických fakult se nevyhnul marxismus-leninismus. Katolické směrnice ke vzdělávání duchovních nemohly být uplatňovány.¹⁴⁴ I teologickou výuku tedy provázela silná ideologizace, režimem odůvodňovaná romantizující jiráskovskou modelovou představou „*kněze-vlastence, který býval často církevní vrchností napomínán, kárán i trestán za to, že má přílišné pochopení pro citění prostých lidí*“.¹⁴⁵

V rámci přijímacího řízení se již u uchazečů zkoumalo splnění podmínek pro udělení státního souhlasu, k čemuž poskytovali přijímací komisi informace okresní a krajští církevní tajemníci. Nevyhovující posudek znamenal nepřijetí.¹⁴⁶

Teprve zákonem č. 163/1990 Sb., o bohosloveckých fakultách, ze dne 3. května 1990, byly římskokatolické bohoslovecké fakulty navráceny do Karlovy univerzity a Univerzity Palackého v Olomouci. Do Univerzity Karlovy byly začleněny rovněž obě pražské nekatolické bohoslovecké fakulty.

11. Další vybrané změny právního řádu

11.1 Vedení matrik

Původní vnitrocírkevní administrativní aktivitou bylo vedení křestních knih, později i evidence uzavíraných sňatků, mezikonfesních přestupů, úmrtí a pohřbů apod. Postupně získal zájem na vedení matrik stát, který vlastní evidenci obyvatel nedisponoval. Vedení matrik se postupně stalo církevním právem i povinností při výkonu veřejné správy. Recepce rakouského zákonodárství i po roce 1918 na českém území platil nejen císařský patent Josefa II. z 20. února 1784, ale na problematiku se vztahovala řada dalších předpisů různé právní síly a rozdílné územní působnosti (Hlučínsko, Slovensko). Vedení matrik bylo v zásadě svěřeno státem uznaným církvím a náboženským společnostem. Nastupující *sekularizace* právního řádu po roce 1948 znamenala mimo jiné odnímání veřejných úkolů církvím. Zákonem č. 268/1949 Sb., o matrikách, ze dne 7. prosince 1949, byly

¹⁴⁴ Zejm. papežská konstituce Sapientia Christiana z roku 1979, která podle oficiálního stanoviska ministerstva kultury nemůže být „*prakticky uplatňována*“. Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, Doplněk II. str. 3.

¹⁴⁵ Hájek, J. K problematice studia bohosloví v ČSSR, cit. výše, pozn. č. 129, str. 9.

¹⁴⁶ Úvodní komentář k § 2 písm. b) Směrnice Ministerstva školství a kultury ze dne 16. dubna 1957, č. j. 21.791/57 S3. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, Doplněk II. str. 71–72.

zestátněny veškeré církevní matriky, dosud vedené duchovními, a svěřeny do správy národních výborů. Ke dni účinnosti zákona (1. ledna 1950) byly církevní matriky uzavřeny. Nadále již církve vedly matriky jen pro svou vlastní potřebu.

11.2 Zrušení evidence náboženského vyznání

Záměrem režimu bylo systematicky odstraňovat jakékoliv vazby věřících na církev, které by mohly nalézat svůj odraz ve veřejné sféře či právních vztazích. Toliko (politickým) usnesením vlády ze dne 27. července 1954¹⁴⁷ byla zrušena evidence náboženského vyznání či stavu bez vyznání ve vztahu k veřejné moci. V úředních či podnikových dokladech a formulářích již nebyla příslušná kolonka zaváděna. Okresním národním výborům, které dosud evidovaly náboženské vyznání obyvatel a vyřizovaly oznámení o jeho změnách, tak odpadla související agenda. Kategorie *náboženského vyznání* však přesto zůstala i nadále v právním řádu zachována, neboť zrušovacím ustanovením § 14 zákona č. 218/1949 Sb. nebyl dotčen zákon č. 96/1925 Sb., o vzájemných poměrech náboženských vyznání, ze dne 23. dubna 1925.¹⁴⁸ V rozporu s deklarovanou tezí o přísně soukromém charakteru náboženského vyznání bylo systematické shromažďování podrobných kádrových materiálů o kněžích, řeholnicích i aktivních laicích všech církví církevními tajemníky (pokud necháme stranou materiály vedené StB).¹⁴⁹

11.3 Náboženská shromáždění

Shromáždění věřících za jakýmkoliv účelem byla v zásadě omezena výhradně na kostely, sbory a modlitebny. Tradiční veřejné průvody, procesí, poutě, mše a jiná veřejná náboženská shromáždění nebyla po roce 1950 zásadně povolována.¹⁵⁰ Již zmiňovaným zrušením dřívějších právních předpisů upravujících postavení církví¹⁵¹ se veřejná shromáždění dostala do obecného režimu práva shromažďovacího. Podle výkladové směrnice ministerstva vnitř z roku 1950¹⁵² bylo třeba

¹⁴⁷ Sdělení ministerstva vnitř v Úředním listu ze dne 31. srpna 1954, částka 107. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 66.

¹⁴⁸ Zrušen až zákonem č. 165/1992 Sb., kterým se zrušují některé právní předpisy z odvětví kultury, ze dne 19. března 1992.

¹⁴⁹ Pokyny církevním tajemníkům k vedení evidencí. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 281–283.

¹⁵⁰ Balík, S., Hanuš, J. Katolická církev v Československu 1945–1989, cit. výše, pozn. č. 56, str. 40.

¹⁵¹ V tomto případě zvláštní úprava obsažená v zákoně č. 135/1867 ř. z., o právu shromažďovacím.

¹⁵² Stanovisko ministerstva vnitř ze dne 16. března 1950, č. j. 267/1-16/3-1950-II/2-MV, „Úprava církevních náboženských shromáždění“. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 157–158.

k náboženskému shromáždění pod širým nebem vždy předchází *povolení* ONV. Veškeré náboženské akce *v uzavřených místnostech* či schůze duchovenstva podléhaly obdobné restrikcii, musely být písemně nahlášeny ONV s udáním místa, času a účelu shromáždění nejméně 3 dny předem. Pro tyto akce bylo povolovacím úkonem *vzetí na vědomí*. Jedině obřady konané přímo v kostelech a modlitebnách nepodléhaly individuální oznamovací povinnosti, proto však podle citovaného stanoviska bylo nutno „zajistit jinými prostředky“, že „se shromáždění věřících nebude zneužívat k nenáboženským účelům“. Konečně bylo stanoveno, že schůzi svolanou do uzavřené místnosti *nelze vzít na vědomí*, jestliže by mohla ohrozit lidově demokratické zřízení nebo mohla být v neshodě s veřejným pořádkem. Jedním z výslovných úkolů okresních církevních tajemníků bylo i *usměrňovat* konání církevních shromáždění pod širým nebem.¹⁵³

Zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, ze dne 12. července 1951, resp. jeho prováděcí vyhláška č. 320/1951 Ú. l., o dobrovolných organizacích a shromážděních, ze dne 29. září 1951, v ustanovení § 10 formálně stanovovala výjimku z oznamovací povinnosti pro „*procesí, pouti, svatební průvody, pohřby a jiné průvody, sloužící k výkonu náboženského vyznání, dějí-li se obvyklým způsobem*“. Zároveň však ustanovení § 11 vyhlášky dávalo ONV *možnost* pro některá shromáždění, která lze jinak konat bez ohlášení, uložit povinnost, aby byla ve stanovené lhůtě předem hlášena s udáním programu, místa a doby konání. Na základě výnosu ministerstva vnitra¹⁵⁴ bylo všem KNV uloženo, aby podle § 11 vyhlášky *uložily oznamovací povinnost* paušálně pro všechny výše uvedené církevní akce, a to s povinností čtrnáctidenního předstihu. Tím byly administrativním postupem veškeré výjimky eliminovány, což znamenalo definitivní konec tradičních akcí věřících mimo zdi kostelů. Tento stav se dokonce pokusil kodifikovat návrh nového shromažďovacího zákona v druhé polovině 60. let, který se již ani nesnažil předstírat nějaké výjimky ze státní kontroly náboženských shromáždění, což někteří doboví komentátoři pravdivě označili za zpřísnění právní úpravy, avšak obávali se ve světle přitvrzujícího návrhu zákona pouze o osud prorežimních spontánních manifestací a demonstrací na podporu *demokratických* jevů ve světě.¹⁵⁵ Z vládních usnesení je patrná zcela průhledná snaha církevní organizace všemožně omezovat, neboť přímým úkolem ministerstva vnitra např. bylo „*zabezpečit vhodná opatření*“ podle zákona a předpisů o sdružování a shromažďování v případech, kdy je působení církví „*politicky škodlivé a nežádoucí*“.¹⁵⁶

¹⁵³ Výnos ministerstva školství ze dne 20. července 1960, č. j. 31.048/60-VI MŠK, část B, odst. 1. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 92.

¹⁵⁴ Výnos ministerstva vnitra ze dne 11. dubna 1953, č. II/2-264.21-I/4-1953. Citace dle Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 158.

¹⁵⁵ Pavlíček, V. Problematika spolčovacích a shromažďovacích práva v ČSSR. Právník, 1967, č. 7, str. 605.

¹⁵⁶ Vládní usnesení č. 161/P 1973 k návrhu opatření v oblasti církevní politiky ČSR s příloženou Zprávou. In: Právní poměry, cit. výše, pozn. č. 27, str. 84.

Svoboda shromažďování i pro náboženské účely byla nastolena až v roce 1990.¹⁵⁷

11.4 Státní a náboženské svátky

Ještě zákon č. 248/1946 Sb., o úpravě svátkového práva, ze dne 20. prosince 1946, zaručoval jako státně uznané svátky řadu tradičních slavností církevních (viz § 1)¹⁵⁸ a zaručoval i možnost zaměstnanců se obřadů účastnit i v pracovní den. Zákonem č. 93/1951 Sb., o státním svátku, o dnech pracovního klidu a o památných a významných dnech, ze dne 2. listopadu 1951, již byla státní akceptace naprosté většiny dřívějších církevních svátků zrušena, těm zbylým se dostalo dobové obsahové obměny.

12. Shrnutí hlavních rysů úpravy svobody vyznání

Jak z rozboru vyplývá, ústavní a zákonná úprava svobody vyznání v letech 1948–1989 měla tyto základní vlastnosti:

1. stát nebyl ideologicky a nábožensky neutrálním, nýbrž byl ústavně navázán na *vědecký ateistický světový názor* a *marxismus-leninismus*. Osoby s jiným světovým názorem či bez vyznání tak formálně nenaplnovaly předpoklady pro plné souznění s ústavou;
2. ústavně deklarovaná svoboda vyznání byla omezená (a skutečně omezená) v libovolném rozsahu zákonem bez požadavku na zachování smyslu a podstaty základního práva;
3. v zákonné a podzákoně rovině byla náboženská činnost zcela redukována (zúžena) na určité úkony státem aprobované;
4. totální administrativní, personální a ekonomická kontrola („*řízení*“) činnosti církvi a náboženských společností prostřednictvím zvláštního státního úřadu (absence autonomie). S tím koresponduje instrumentální pojetí církvi jako institucí socialistickým státem určených pro *uspokojování náboženských potřeb* obyvatel;
5. politicky motivovaný trestní, administrativní nebo mimoprávní postih osob, které úzké zákonné a podzákoně vymezení svobody vyznání skutečně nebo údajně překročily.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Srov. § 4 odst. 1 písm. b) zákona č. 84/1990 Sb., o právu shromažďovacím, ze dne 27. března 1990.

¹⁵⁸ § 1: „*Státně uznanými svátky jsou: Nový rok (1. leden), Sv. tři králů (6. leden), Velký pátek, Nanebevstoupení Páně, Božího Těla, Sv. apoštolů Petra a Pavla (29. červen), Nanebevzetí Panny Marie (15. srpen), Všech Svatých (1. listopad), Neposkvrněného Početí Panny Marie (8. prosinec), Hod Boží vánoční (25. prosinec) a druhý svátek vánoční (26. prosinec)*“

¹⁵⁹ Např. z roku 1968 pochází údaj, že českoslovenští řeholníci a řeholnice strávili v období 1948–1968 ve vězení či internaci celkem 42 763 let. Aktuálně je zdokumentováno 717

Vztah státu a církví byl jednou z oblastí, v níž se neuplatnil sovětský model¹⁶⁰ do důsledku. V Československu byly církve rovněž zcela vytěsněny z veřejného a společenského života, ovšem formální institut *hospodářského zabezpečení* představoval nadále oproti sovětskému vzoru výrazné právní pouto. S výjimkou dosud nevyřešené oblasti církevních restitucí, což by přineslo i zavedení nového modelu financování církví, byly všechny zásadní odkazy na komunistického zákonodárce v oblasti konfesního práva z právního řádu ČR po roce 1989 odstraněny.

soudních rozsudků k trestům odnětí svobody v celkové výši 8 doživotních trestů a 3 526 let a 11 měsíců. Balík, S., Hanuš, J. Katolická církev v Československu 1945–1989, cit. výše, pozn. č. 56, str. 192.

¹⁶⁰ Podrobněji např. Staszewski, M. T. Socialistické státy a náboženské organizace. SPVČ MK ČSR: Praha, 1981.

Část třetí

PRÁVNÍ PROFESE